

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΟ ΣΤΥΛΟ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ
ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΛΥΣΙΣ ΤΟΥ 1196

Οι σχέσεις της Μονής του Θεολόγου της Πάτμου με την Κρήτη χρονολογούνται τουλάχιστον από τις αρχές του 12ου αιώνα. Από την εποχή της βασιλείας Αλέξιου Α΄ του Κομνηνού (1081-1118), μετά το θάνατο του ιδρυτού της Μονής Οσίου Χριστόδουλου (1093), με αλληπάλληλα χρυσόβουλλα,¹ της παραχωρήθηκε ετησίως αριθμός μοδίων² σίτου από το ακρόστιχο³ της Κρήτης· οι μόδιοι αυτοί, τριακόσιοι αρχικά, έφθασαν τους επτακόσιους επί βασιλείας Μανουήλ Α΄ του Κομνηνού (1143-1176)· παράλληλα η Μονή λάμβανε από την ίδια πηγή και αριθμό νομισμάτων, εικοσιτέσσερα αρχικά και σαρανταοκτώ στα τέλη της περιόδου.⁴ Το έτος 1176 ο αυτοκράτωρ Μανουήλ απέλυσε πρόσταξη σύμφωνα με την οποία, αντί σίτου, η Μονή θα εισέπραττε στο εξής δύο λίτρες νομίσματα τρικέφαλα. Η ρύθμιση αυτή συνδυάζεται, κατά τον Βίο του Οσίου Λεοντίου, με το γεγονός ότι «τω εκ Κρήτης σίτω άλλη τις οικονομία γέγονε».⁵ Είκοσι χρόνια όμως αργότερα, οι Πάτμιοι μοναχοί απευθύνονται στον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ τον Άγγελο αναπολώντας τους επτακόσιους μοδίους σίτου, καθώς ήδη η Μονή «μεγάλην έχει την ένδειαν και επί τω ψώμω αυτών [: των 150 μοναχών της]», και παραπονούμενοι ότι «ουκ έχομεν αλλαχόθεν [εκτός δηλαδή των νομισμάτων εκείνων] την οϊανούν ή νομισματικήν ή γεννηματικήν είσοδον». Στη συνέχεια της δέησης αυτής ο ηγούμενος της Μονής Αρσένιος ανέφερε στον αυτοκράτορα την ύπαρξη «ακινήτου» στην Κρήτη, στην κατηγορία των βασιλικών επισκέψεων,⁶ λεγομένου «Νησί,

1. Πέντε τουλάχιστον, από τα οποία διασώζεται μόνο το τρίτο, του έτους 1119· βλ. Έρα Λ. Βρανούση, *Βυζαντινά έγγραφα της Μονής Πάτμου, Α΄- Αυτοκρατορικά*, Αθήνα 1980, σ. *61-*62.

2. Μέτρο περιεκτικότητας ρωμαϊκής προέλευσης, χρησιμοποιούμενο ιδίως στα σιτηρά· ισοδύναμο περίπου προς 8 3/4 λίτρες.

3. Φορολογικό κατάστιχο.

4. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*

5. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. *62 και 217-224.

6. Περί του δεσμού των βασιλικών επισκέψεων, σε σχέση και με την εξεταζόμενη περίπτωση, βλ. ενδεικτικά Νίκος Α. Οικονομίδης, «Η διανομή των βασιλικών 'επισκέψεων' της Κρήτης (1170-1171) και η δημοσιονομική πολιτική του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού», *Πεπραγμένα του Β΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 3ος, Αθήνα 1968, σ. 195-201.

εν τη τοποθεσία του Ψυχρού) διακείμενον».⁷ Το ακίνητο αυτό είχε παραχωρηθεί στον επίσκοπο Καλαμώνος επί βασιλείας Ισαακίου Γ' του Αγγέλου (1185-1195). Ο εν λόγω επίσκοπος ανήγειρε εκεί «μοναστήριον επ' ονόματι του αγ(ίου) Νικ(ο)λλ(άου)», όπου εγκατέστησε τέσσερις-πέντε μοναχούς· μετά τον θάνατό του, ο Δούκας της Κρήτης το παραχώρησε σε κάποιον ντόπιο, από τη γνωστή οικογένεια των Χορτάτζηδων, «εις λόγον εφορείας». Εν κατακλείδι οι μοναχοί της Πάτμου υπέβαλαν το αίτημα όπως το ακίνητο αυτό τους δωρηθεί, «ως αν στήσωμεν ζευγαρίτζια όσα δυνηθώμεν, και γεωργήται σίτος». Αποδεχόμενος τη δέηση αυτή ο Αλέξιος, πρόσταξε τον Νοέμβριο του 1196, όπως «αυτό τε το μοναστήριον και το υπ' αυτό ακίνητον, το καλούμενον Νη(σί)», διοικείται στο εξής από τη Μονή του Θεολόγου η οποία, επιφορτιζόμενη τη συντήρηση του εκεί μοναστηριού, θα οικειοποιείται το περίσσευμα των εσόδων.⁸

Μεσολαβούν εικοσιτρία χρόνια έως την επόμενη μνεία ύπαρξης μετοχίου της Πάτμου στην Κρήτη. Πρόκειται για τη συνθήκη του 1219, μεταξύ του Βενετσιάνου, πλέον, Δούκα της Κρήτης Domenico Delphino αφενός και των στασιαστών Κωνσταντίνου Σεβαστού Σκορδίλη και Θεοδώρου Μελισσηνού αφετέρου· στο κείμενο αυτό, χωρίς γεωγραφικό προσδιορισμό, αναφέρονται οι «monachi clerici obedientes de Pathinos».⁹

Η ύπαρξη συγκεκριμένου μετοχίου στην Κρήτη στην περιοχή του Στύλου Αποκορώνου σημειώνεται για πρώτη φορά ρητά σε έγγραφο του Δόγη της Βενετίας Ranier Zen, του έτους 1267, όπου ορίζεται «οι καλόγηροι του Στύλου της δικαιολογίας του αγίου Ιωάννου της Πάτμου να είναι αφετοί εις την ιδίαν κτήσιν και ποσσεσιόν και εις την ιδίαν δικαιολογίαν». Αυτό το έγγραφο – καθεαυτό διασωζόμενο μόνον εμμέσως, εντός μεταγενεστέρου συνοπτικού χειρογράφου– αναφέρεται σε ακόμη προγενέστερη συνθήκη συναφθείσα μεταξύ του Δούκα της Κρήτης Marco Dandolo και των στασιαστών Μανουήλ και Γεωργί-

7. Καθώς στόχος του παρόντος είναι να επανατοποθετήσει ζητήματα ιστορικής γεωγραφίας, τα σημεία των παραπομπών που αναφέρονται σε ονόματα παρατίθενται βάσει των κριτικών τους εκδόσεων, και συνεπώς με τις παρενθέσεις που υποδηλώνουν τα κενά ή τα δυσανάγνωστα σημεία του πρωτοτύπου και την εκάστοτε υπόδεση-ανάγνωση των εκδοτών.

8. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 206-216.

9. G. L. Fr. Tafel & G. M. Thomas, *Urkunden zur alteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τ. 2^{ος}, Βιέννη 1856, σ. 213.

ου Σκορδύλη, όπου ο Δούκας «παρετήρησε και παρέδραμεν ως μη ίδιον το χωρίον του Στύλου, αλλ' ως υπάρχον των λεχθέντων καλογήρων χωρίς τινος εναντιολογίας».¹⁰

Ανάλογα επικυρωτικά έγγραφα των δικαιωμάτων της Πάτμου επί του μετοχίου του Στύλου, που περιείχαν ορισμένες ευνοϊκές ρυθμίσεις, εκδόθηκαν και κατά τα έτη 1271 και 1307.¹¹ Κατά δε το έτος 1321, σε έγγραφο της Καγκελλαρίας Χανίων, περιγράφονται δια μακρών τα όρια του «territorium Sancti Johannis de Stillo», συγκαταλεγμένου στα «feuda militum et feodatorum de turma Psicro».¹²

Έκτοτε το μετόχι μαρτυρείται συχνά στο αρχείο της Πάτμου, στα βενετικά αρχεία, καθώς και σε άλλες ιστορικές πηγές, και σημειώνεται συνήθως ως «του Στύλου», «εις Στύλον» ή «κατά Στίλον» αλλά και απλώς –σε έγγραφα της Πάτμου– «το μετόχιον της Κρήτης». Από τον 16ο αιώνα σποραδικά και από το 1728 συστηματικά, το μετόχι τοποθετείται πλέον «εις το χωρίον Στύλον και Παλαιόκαστρον».

Η περί Παλαιόκαστρου προσθήκη παραπέμπει στο λόφο που βρίσκεται σε απόσταση πέντε περίπου χιλιομέτρων βορείως του Στύλου, και ο οποίος δεσπόζει της εισόδου του κόλπου της Σούδας. Εκεί, πέραν του αρχαιολογικού χώρου των Απτέρων,¹³ σώζονται εγκαταστάσεις της μονής χρονολογούμενες, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των αρχαιολόγων, από τον 17ο αιώνα κ.ε., χωρίς να έχει ακόμη διευκρινιστεί αν η εδαφική αυτή περιοχή του ανήκε εξαρχής.¹⁴ Βαθμιαία το μετόχι ταυτίστηκε ονομαστικά στις αναφορές με τη νέα του έδρα, προσδιοριζόμενο απλώς ως το «μετόχιον του Παλαιόκαστρου», ενώ από τα μέσα του 19ου αιώνα, υπό την επίδραση της εξελισσόμενης αρχαιογνωσίας και της εντεινόμενης αρχαιολατρείας, ο τόπος προσ-

10. Πανδώρα 19/1869, σ. 457-458· Fr. Miklosich & Ios. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6^{ος}, Βιέννη 1890, σ. 220-222.

11. Πανδώρα, ό.π.· Fr. Miklosich & Ios. Muller, ό.π.· S. Borsari, *Il dominio Veneziano a Creta nel XIII secolo*, Νάπολη 1963, σ. 122.

12. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», *Σύμμεικτα KBE/EIE* 2/1970, σ. 361-369.

13. Περί των παλαιότερων τατίσεων της περιοχής με τα αρχαία Άπτερα, βλ. ενδεικτικά R. Pashley Esq., *Travels in Crete*, τ. 1^{ος}, Λονδίνο 1837, σ. 32-60· T. A. B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, Λονδίνο 1865, τ. 2^{ος}, σ. 130· Ν. Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνα 1890, σ. 64-65.

14. Δεδομένου ότι δεν έχει καταστεί δυνατός μέχρι στιγμής ο ακριβής γεωγραφικός εντοπισμός των ορίων του 1321 (βλ. και παράρτημα 4).

διορίζεται όλο και συχνότερα σε σχέση με τον παρακείμενο αρχαιολογικό χώρο: «μετόχιον του λόφου των Απτέρων ή Παλαιοκάστρου», «η παρά τα Μεγάλα Χωράφια (Άπτερα) μονή», κ.τ.λ.¹⁵

Η αντίληψη που διατυπώνει η εκδότρια των Βυζαντινών εγγράφων της Πάτμου είναι, αφενός ότι μετά την αυτοκρατορική λύση του 1196, ουδέποτε γίνεται πλέον λόγος για το «μοναστήριον του Αγ. Νικ(ο)-λ(άου) και το ακίνητον το καλούμενον Νησί εν τη τοποδεσία του Ψυχρού», και αφετέρου ότι η πρώτη μνεία περί του μετοχίου του Στύλου βρίσκεται στην προμνημονευθείσα συνθήκη του 1219.¹⁶

Ας συνοψίσουμε καταρχήν την επιχειρηματολογία επί της οποίας εδραιώνεται αυτή η αντίληψη. Επιχειρώντας να εντοπίσει γεωγραφικά το αρχικό μετόχι, η Έρα Βρανούση παρατηρεί ότι το τοπωνύμιο Ψυχρό δεν είναι σπάνιο στην Κρήτη· παραθέτει δε χαρακτηριστικά πρώτον «το παρά τα Χανιά Ψυχρόν», δεύτερον «ομώνυμον χωρίον εν τη επαρχία Λασηθίου», και τρίτον «παρά το Ρέθυμνον, ένδα μέχρι σήμερον σώζεται χωρίον καλούμενον Νησί».¹⁷ προς αυτό τό τελευταίο κλίνει και η προτίμησή της. Ως προς το «μοναστήριον επ' ονόματι του αγ(ίου) Νικ(ο)λ(άου)», του αυτοκρατορικού εγγράφου του 1196, η εκδότρια

15. Αρχεΐον Ιεράς Μονής Πάτμου, cod. 1009, όπως φυλάσσεται στο Αρχεΐο Μικροταϊνών Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1961, αρ. f. 1, Πάτμος 1963, αρ. f. 105· Τ. Α. Β. Spratt, *ό.π.*, σ. 130· Ν. Σταυράκης, *ό.π.*, σ. 202 (βλ. και παραρτήματα 1-3).

16. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. *90. [Προσθήκη 2003: Η επικράτηση αυτής της, μη τεκμηριωμένης κατά τη γνώμη μου, άποψης, επιβεβαιώνεται και από την επανάληψή της σε πρόσφατα επιστημονικά δημοσιεύματα· βλ. ενδεικτικά Konstantinos Smyrlis, *Une puissance économique: Les grands monastères à Byzance de la fin du Xe au milieu du XIVe siècle*, Παρίσι 2002, σ. 58-63, όπου ο συγγραφέας παγιδεύεται από την άποψη αυτή και αντιμετωπίζει ως δύο διαφορετικά πράγματα το μετόχι του Ψυχρού και το μετόχι του Στύλου, με συνέπεια να αδροΐζει την εκτιμώμενη έκτασή τους, προκειμένου να μελετήσει τη διαδικασία αύξησης της έγγραφας περιουσίας της Πάτμου, οδηγούμενος έτσι σε λανθασμένο σχήμα ανάπτυξης. Ευχαριστώ με την ευκαιρία αυτή τον αγαπητό συνάδελφο Χαράλαμπο Γάσπαρη που μου υπέδειξε την ύπαρξη της κατά τα άλλα πολύ ενδιαφέρουσας δημοσίευσής αυτής διατριβής].

17. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 214-215· Για το μεν πρώτο παραπέμπει στον Στ. Ξανθουδίδη, *Η ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα 1939, σ. 10 κ.ε., για το δεύτερο στον Ι. Χασιώτη, *Μελισσηνοί*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 16, για δε το τρίτο στον Ν. Μανούσακα, «Τα έγγραφα των Χορτάτηδων της Σμύρνης», *Μικρασιατικά Χρονικά* 10/1962, σ. 67-68.

παρατηρεί ότι δεν μνημονεύεται «ειμή μόνον ενταύθα», χωρίς εντούτοις να αποκλείει την ταύτισή του με ομώνυμη μονή της περιοχής Νησί του Ρεδύμνου, την οποία επεσήμανε ο Gerola.¹⁸ Συμπερασματικά η Έρα Βρανούση υπογραμμίζει ότι «η επικρατούσα αντίληψις [...] ότι η μονή αγίου Ιωάννου του Στύλου [...] διετέλει ήδη από του ΙΑ΄ αιώνος μετόχιον της εν Πάτμω μονής, δεν ευσταθεί»· και εν συνεχεία: «Το εκδιδόμενον έγγραφον μαρτυρεί ότι το 1196 η παρά το Ρέδυμνον μονή αγίου Νικολάου και το παρ' αυτή κτήμα (ακίνητον, το λεγόμενον Νησί), περιήλθον, υπό τινας όρους, υπό την μονήν της Πάτμου». «Εάν βραδύτερον», σημειώνει εν κατακλείδι, «η μονή του Στύλου, περί της ιδρύσεως της οποίας και περί της υπαγωγής της υπό την μονήν Πάτμου ουδεμία μαρτυρία σώζεται αρχαιοτέρα του 1219, κατείχε κτήματα της εν τω εκδιδόμενῳ εγγράφῳ μνημονευομένης μονής του αγίου Νικολάου, τούτο δεν παραδίδεται υπό των πηγών». Πράγματι, οι πηγές δεν ταυτίζουν κατά τρόπο ρητό την παραχωρηθείσα το 1196 περιοχή με το μετόχι του Στύλου. Αφετέρου όμως, όχι μόνον δεν αποκλείουν μια παρόμοια ταύτιση αλλά, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια, παρέχουν ισχυρές ενδείξεις υπέρ αυτής.

Καταρχήν ας διευκρινίσουμε ότι, εάν μείνουμε αυστηρά προσκολλημένοι στις ρητές μαρτυρίες των πηγών, τότε η αρχαιότερη μαρτυρία για τον Στύλο δεν χρονολογείται καν από το 1219: κατά το έτος εκείνο ουδέν περί Στύλου αναφέρεται, ειμή μόνον γενικώς «monachi clerici obedientes de Pathinos»· συνεπώς είναι δυνατόν να εννοούνται οι μοναχοί οποιουδήποτε μετοχίου της Πάτμου στην Κρήτη. Η πρώτη ρητή αναφορά στον Στύλο χρονολογείται, όπως είδαμε, μόλις από το 1267. Το νήμα της σκέψης που κατά τη γνώμη μου ωδεί προς την υπόθεση της ταύτισης, κινείται πέραν των μεμονωμένων στοιχείων των ειδικών πηγών, χωρίς όμως και να αντιφάσκει προς αυτά. Εάν τα δυο μετόχια δεν ταυτίζονται, αυτό λογικά σημαίνει ότι, στο διάστημα μεταξύ

18. Έρα Α. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 215· επισημαίνει εντούτοις ότι η ανάγνωση Νικ(ο)-λά(ου) «δεν είναι απολύτως ασφαλής», λόγω φθοράς του εγγράφου. Οι Fr. Miklosich & Ios. Muller, *ό.π.*, είχαν αναγνώσει Νικήτα, αλλά η Έρα Βρανούση προβάλλει ως επιβεβαιωτικό της ανάγνωσής της το γεγονός της ύπαρξης μονής Αγίου Νικολάου στην περιοχή Νησί Ρεδύμνου, παραπέμποντας στον Κ. Λασηθιωτάκη, *Τοπογραφικός κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης*, Ηράκλειο 1961, ο οποίος μεταφράζει το κείμενο του Gerola. Αλλά το ζήτημα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι αν η περιοχή Νησί του Ρεδύμνου σχετίζεται ή όχι με το υπό συζήτηση ακίνητο.

των ετών 1196 και 1267, πρέπει να αφαιρέθηκε το μεν και να παραχωρήθηκε το δε. Θεωρώ αυτό το χρονικό διάστημα μάλλον βραχύ για την πραγματοποίηση αυτής της μεταβολής· γίνεται δε βραχύτερο εάν ληφθούν υπ' όψιν τα γενικότερα πολιτικά γεγονότα της περιόδου. Εάν η μεταβολή έλαβε χώρα στα πλαίσια της βυζαντινής εξουσίας, τότε το διάστημα περιορίζεται σε μια δεκαετία, δεδομένου ότι η Κρήτη περιήλθε υπό τους Λατίνους το 1206. Εάν πρόκειται για βενετσιάνικη πράξη, το διάστημα εκτείνεται στην εξηκονταετία μεταξύ των ετών 1206 (1212 για ένα μέρος της Κρήτης)¹⁹ και 1267 ή μοναχά σε μια δωδεκαετία, εάν δεχτούμε ότι η μνεία του 1219 περί «*monachi de Pathinos*» υπονοεί ήδη τον Στύλο. Στην περίπτωση που η μεταβολή πραγματοποιήθηκε σε δυο ανεξάρτητες μεταξύ τους κινήσεις, η μεν βυζαντινή η δε βενετσιάνικη προέλευσης, τότε η πρώτη –ανάκληση της δωρεάς του Νησίου του 1196– πρέπει να έγινε μέσα στη δεκαετία ως το 1206, και η δεύτερη –παραχώρηση του Στύλου– μέσα στην επταετία 1212–1219. Διότι είναι πέραν πάσης αμφιβολίας ότι η περιοχή του Νησίου Ρεδύμνης δεν παραμένει σε καμμία περίπτωση –αν ποτέ υπήρξε– μετόχι της Πάτμου κατά τους επόμενους αιώνες· ουδεμία πατμιακή, βενετσιάνικη, οθωμανική ή άλλη πηγή το αναφέρει ποτέ. Να επισημάνουμε στο σημείο αυτό ότι η Χρύσα Μαλτέζου, αν και χωρίς ρητή αναφορά σε κάποια πηγή, εκτιμά, ορθώς κατά την γνώμη μου, ότι ο Στύλος ανήκε στην Πάτμο «από των βυζαντινών ήδη χρόνων».²⁰

Ως απαραίτητη λοιπόν προϋπόθεση της διαλεύκανσης του όλου ζητήματος τίθεται ο κατά το δυνατόν ακριβέστερος γεωγραφικός εντοπισμός των περιοχών στις οποίες αναφέρονται οι πηγές μας. Εν πρώτοις, ας επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε την «τοποδεσία του Ψυχρού». Είναι προφανές εδώ η τάση της εκδότριας της δωρεάς του 1196, βάσει και της διατύπωσης του εγγράφου, να θεωρήσει το Ψυχρό περιοριστικά, ως συγκεκριμένο τόπο. Τόσο όμως ο Στ. Ξανθουδίδης και ο Μ. Μανούσακας, στους οποίους η εκδότρια παραπέμπει, όσο και άλλοι

19. Μεταξύ των ετών 1206 και 1212 τμήμα της νήσου είχε καταληφθεί από τους Γενοβέζους.

20. Χρύσα Μαλτέζου, *ό.π.*, σ. 349· πρβλ. Κ. Δουνάκης, «Ιστορία του Αποκορώνου», *Κρητική Εστία* 18/1967, τεύχος 175, σ. 420: «Το περί ου ο λόγος ακίνητον, του οποίου την δωρεάν επέτυχον παρά του Αλεξίου Γ', [...] δεν είναι άλλον παρά αυτά τα κτήματα, τα οποία κατέχει και σήμερα η Μονή αυτή εις το δυτικόν μέρος της κοιλάδος του Στύλου».

μελετητές,²¹ το αντιμετωπίζουν ευρύτερα, ως διοικητική διαίρεση. Πράγματι, στην πρώτη περίοδο της Βενετοκρατίας, η τούρμα του Ψυχρού ήταν υποδιαίρεση του σεξτερίου του Αγίου Παύλου,²² στο οποίο υπάγονταν επίσης και οι τούρμες Καλαμώνος και Καστελλίου Κάτω Σιβρύτου. Οι κρατούσες ταυτίσεις θεωρούν χονδρικώς ως Κάτω Σίβρυτο την επαρχία Αγίου Βασιλείου, ως Καλαμώνα την επαρχία Ρεδύμνης και ως Ψυχρό την επαρχία Αποκορώνου· το όλο σεξτέριο βρίσκεται συνεπώς *à cheval* μεταξύ των μεταγενέστερων διαμερισμάτων-νομών Χανίων και Ρεδύμνης.

Η υπόθεση της Έρας Βρανούση περί ύπαρξης συγκεκριμένου τόπου ονομαζομένου Ψυχρό «παρά το Ρέθυμνον», επιχειρείται να τεκμηριωθεί βάσει παραπομπής στον Μ. Μανούσακα. Ο τελευταίος όμως στηρίζει την ύπαρξη Ψυχρού στο Ρέθυμνο αποκλειστικά στο ίδιο ακριβώς έγγραφο που σχολιάζει η πρώτη, και συγκεκριμένα στην εμπλοκή της επισκοπής Καλαμώνος, με την οποία θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι στην καταγραφή των ορίων του 1321 ο Στύλος υπάγεται στην «turma Psicro», είναι δε δεδομένο ότι ο Στύλος βρισκόταν και βρίσκεται στον Αποκόρωνα. Σε νοταριακό εξάλλου έγγραφο του 1301 εμφανίζονται επίσης υπαγόμενα στην «turma Psicro» τα γνωστά αποκορωνιώτικα χωριά Κάινα και Νίπος, που βρίσκονται σε απόσταση 6 και 10 χιλιομέτρων αντίστοιχα ΝΑ του Στύλου.²³ Κατά την εκδότρια όμως της δωρεάς του 1196, το γεγονός της αναφοράς στη «turma Psicro» στο έγγραφο του 1321 «δεν σημαίνει

21. Στ. Ξανθουδίδης, *ό.π.*, σ. 10 και 16· Μ. Μανούσακας, *ό.π.*· Γ. Α. Σήφακας, *Παραχώρησις υπό της Ενετικής Συγκλήτου του διαμερίσματος των Χανίων ως φεοδού εις Ενετούς ευγενείς*, Αθήνα 1940, σ. 39-42· Κ. Δουνάκης, «Ιστορία του Αποκορώνου», *Κρητική Εστία* 18/1967, τεύχος 176, σ. 472, τεύχος 177, σ. 518-519 (βασίζόμενος κυρίως στον Gerola)· Χ. Μαλτέζου, «Λατινοκρατούμενη Ελλάδα-Βενετικές και Γενουατικές κτήσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 9^{ος}, σ. 266.

22. [Σημείωση 2003: Ο Χ. Γάσπαρης, «Από τη Βυζαντινή στη Βενετική Τούρμα, Κρήτη, 13ος-14ος αι.», *Σύμμεικτα* 14/2001, σ. 168, θεωρεί ότι το αρχικό σχέδιο για την υποδαίρεση του νησιού σε σεξτέρια, αντίστοιχα με της Βενετίας δεν εφαρμόστηκε ποτέ, με εξαίρεση την περιοχή του Ηρακλείου].

23. Comitato per le pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia, *Benvenuto de Brixano, Notaio in Candia 1301-1302*, Βενετία 1950, σ. 157-158. [Προσθήκη 2003: Ο Χ. Γάσπαρης, *ό.π.*, σ. 190, σημειώνει, πέραν της Κάινας και του Νίπους, άλλα 12 χωριά του σημερινού Αποκορώνου (Αρμένιοι, Βαφές, Καλαμίτσι, Καρύδι, Κάστελλος, Κεφαλάς, Φιλίππου, Μαχαιοί, Μάζα, Μαθές, Πεμόνια, Τζίτζιφές), που οι πηγές του 14ου αιώνα αναφέρουν ρητά ως υπαγόμενα στην τούρμα του Ψυχρού].

αναγκαστικώς ότι ενταύθα μνημονεύεται το Ψυχρόν του Ρεδύμνου, ένθα το ακίνητον και η μονή του αγίου Νικολάου, εφ' όσον, ως γνωστόν, υπάρχει τοπωνύμιον Ψυχρόν και παρά τα Χανιά»· παραπέμπει δε σε ό,τι αφορά αυτό το τελευταίο στον Στ. Ξανθουδίδη, σε σημείο όμως όπου εκείνος σημειώνει την υπαγωγή των περιοχών Καλαμώνος, Κάτω Συβρίτου και Ψυχρού στο Σεξτέριο του Αγίου Παύλου, τοποθετώντας το Ψυχρό στον Αποκόρωνα.²⁴

Είναι όμως προφανές από τα προλεχθέντα, κατά τη γνώμη μου, ότι δεν πρόκειται για κάποιο Ψυχρό στο Ρέδυμνο και κάποιο άλλο στα Χανιά, αλλά για μια και μόνη περιφέρεια, που ταυτίζεται χονδρικώς με τον Αποκόρωνα του Νομού Χανίων. Όπως σημειώνει δε και η Χρύσα Μαλτέζου, η παλαιά βυζαντινή υποδιαίρεση σε τούρμες απετέλεσε τη βάση του διοικητικού συστήματος της βενετοκρατούμενης Κρήτης²⁵ και από αυτής συνεπώς της πλευράς, το Ψυχρό του 1196 και εκείνο του 1321 πρέπει να συμπίπτουν. Στο σημείο αυτό θα επικαλεστώ μια υποτιμημένη αλλά πολύτιμη πρόσθετη πληροφορία: σε κατάλογο δανεισμού βιβλίων της Πάτμου, τον οποίο η Έρα Βρανούση χρονολογεί περί τα μέσα του 13ου αιώνα, σημειώνεται ότι η Μονή έστειλε «εις τον Ψυχρόν» τρία βιβλία.²⁶ προφανώς κατ' εμέ εννοείται εδώ το μετόχι του Στύλου. Να επισυνάψουμε και το επιπλέον στοιχείο ότι σε μεταγενέστερες βενετσιάνικες πηγές (1630), όταν πλέον προ πολλού η αρχική διοικητική διαίρεση της Κρήτης έχει παραχωρήσει τη δέση της στη νεότερη, μαρτυρείται τοπωνύμιο Psichró στην περιοχή του Αποκόρωνα, ενδεχομένως παρά το χωριό Σαμωνάς,²⁷ το οποίο βρίσκεται μόλις τρία χιλιόμετρα ΝΝΔ. του Στύλου. Εξάλλου δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς το γεγονός ότι όλη η περί τον Στύλο και τους Αρμένους (βλ. και τον παρατιθέμενο χάρτη) κοιλάδα του Αποκόρωνα βρίθκει πηγών –τριάντα περίπου– που συγκεντρώνουν τα νερά των Λευκών

24. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 216· Στ. Ξανθουδίδης, *ό.π.*

25. Χρύσα Α. Μαλτέζου, *ό.π.* [Προσθήκη 2003: Βλ. αναλυτική τεκμηρίωση αυτής της συνέχειας από τον Χ. Γάσπαρη, *ό.π.*].

26. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*

27. Με μεγάλη επιφύλαξη, δεδομένου ότι η σειρά παράδωσης των τοπωνυμίων στην *Relatione* του Francesco Basilicata, διότι περί αυτής πρόκειται, δεν φαίνεται να ακολουθεί αυστηρώς γεωγραφικά κριτήρια, ώστε το μόνο βέβαιο είναι ότι πρόκειται για οικισμό του Castello Apicorna, δηλαδή της καστελλανίας –κατοπινής επαρχίας– Αποκορώνου· βλ. Στ. Γ. Σπανάκης, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. 5ος, Ηράκλειο 1969, σ. 133.

Ορέων. Συνδυαζόμενο το δεδομένο αυτό με την ύπαρξη πηγών και παρά το ορεινό Ψυχρό του Λασηθίου, υποδηλώνει το ενδεχόμενο σχέσης του τοπωνυμίου αυτού με την ύπαρξη νερού.²⁸

Πηγές υπάρχουν βεβαίως και στην περιοχή του Ρεδύμνου που συγκεντρώνει την προτίμηση της Έρας Βρανούση. Πάντως, και στην περίπτωση που το τοπωνύμιο αφορά μερικότερη περιοχή αντί επαρχίας ολόκληρης, η περιοχή του Στύλου συνιστά την επικρατέστερη εκδοχή, δεδομένου ότι Ψυχρό στον Αποκόρωνα μαρτυρείται όπως είδαμε και από άλλες πηγές, ενώ ουδαμού αναφέρεται Ψυχρό στο Ρέδυμνο.

Ας εγκύψουμε τώρα στην εμπλοκή του επισκόπου Καλαμώνος. Η επισκοπή Καλαμώνος εντοπίζεται για πρώτη φορά σε πηγές του 1170-1179 και θεωρείται ότι αντικατέστησε την προγενέστερη επισκοπή Λάμπης (από την οποία και αντικαταστάθηκε με τη σειρά της κατά τον 17ο αιώνα). Η έδρα της μετακινήθηκε αρκετές φορές και τα κατά καιρούς όριά της παραμένουν αδιευκρίνιστα, θεωρείται όμως ότι περιλάμβανε περιοχές του δυτικότερου τμήματος του σημερινού νομού Ρεδύμνης και εδάφη του ανατολικότερου τμήματος του σημερινού νομού Χανίων. Σήμερα υπάρχει ενιαία μητρόπολη Λάμπης και Σφακίων, όπου υπάγονται οι επαρχίες Αγίου Βασιλείου και Αμαρίου (Ρέδυμνο), καθώς και εκείνη των Σφακίων, ενώ ο Αποκόρωνας υπάγεται στη μητρόπολη Κυδωνίας (δηλαδή Χανίων) και Αποκορώνου. Η εντύπωση συνεπώς είναι ότι υπάρχει κάποια αναλογία μεταξύ αυτής της επισκοπής και της διοικητικής διαίρεσης της ίδιας περιόδου· φαίνεται ότι τα όρια Ρεδύμνης και Χανίων δεν είχαν ακόμη τελείως λάβει τότε τη μορφή που γνωρίζουμε σήμερα, γεγονός που προκύπτει και από αλλού: λ.χ., στην περιοχή των Σφακίων, οι οικισμοί Καψοδάσο, Σκαλλωτή και Αργουλές, υπαγόμενοι σήμερα στο Νομό Χανίων, το 1593 και το 1630 ανήκαν στο Territorio di Rettimo.²⁹

Η έδρα της επισκοπής κατά τη συζητούμενη περίοδο τοποθετείται στο ομώνυμο χωριό (Πισκοπή) της Ρεδύμνης, σε απόσταση μόλις δυο

28. Γ. Α. Σήφακας, *ό.π.*, σ. 41-42· Στ. Γ. Σπανάκης, *Η Κρήτη*, τ. 1^{ος}, σ. 529· Κ. Δουνάκης, «Ιστορία του Αποκορώνου», *Κρητική Εστία* 18/1967, τεύχος 175, σ. 420· Να προσθέσουμε ότι και σήμερα στο Στύλο λειτουργεί εργοστάσιο εμφιαλώσεως ποσίου νερού που καλύπτει τις ανάγκες του συνόλου της νήσου.

29. Στ. Σπανάκης «Δυο αναφορές των Σφακιανών προς Βενετούς προβλέπτες (1593 και 1594)», *Κρητικά Χρονικά* 1/1947, σ. 438· του ιδίου, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, τ. 5^{ος}, Ηράκλειο 1969, σ. 130.

χιλιομέτρων από το όριο της σημερινής επαρχίας Αποκορώνου.³⁰ Έχει κρίσιμη σημασία η πληροφορία που περιέχεται σε βενετσιάνικο έγγραφο του 1401, σύμφωνα με το οποίο ο, καθολικός πλέον, επίσκοπος Καλαμώνος Anthonio de Ballancinis υπογράμμιζε ότι ο Στύλος «κείται εις τα μέρη της επισκοπής του», και ζητούσε να του δοθεί «η αρχή και η ποσσεσιώ του». Η υπόθεση έφθασε ως τη Βενετία, και αρχικά έγινε δεκτό το αίτημα του Καλαμώνος, η σχετική όμως έγκριση ακυρώθηκε στη συνέχεια από τον Δόγη Michael Steno (1401).³¹

Συνεπώς η μνεία του επισκόπου Καλαμώνος σε καμμία περίπτωση δεν μας υποχρεώνει να περιορίσουμε τις έρευνές μας στο Ρέθυμνο, όπως προτείνει ο Μ. Μανούσας και δείχνει να αποδέχεται η Έρα Βρανούση.³² Αντιθέτως, δεν μπορεί να αγνοηθεί η ρητή μαρτυρία ότι ο Στύλος περικλειόταν στα όρια της επισκοπής Καλαμώνος. Η παραχωρηθείσα επί Αλεξίου έκταση αναφέρεται ως «το ακίνητον το καλούμενον Νησί». Χωριό ονομαζόμενο Νησί υπήρχε πράγματι στην επαρχία Ρεθύμνης, ταιριάζει δε αρκετά στην περίπτωσή μας, ιδίως μάλιστα επειδή δεν ήταν «παρά το Ρέθυμνον», αλλά τριάντα περίπου χιλιόμετρα μακριά του, προς τη νοτιοδυτική άκρη της ομώνυμης επαρχίας, κοντά στα όρια με τον Αποκόρωνα.³³

Στην περιοχή αυτή επιπλέον ο Gerola, όπως είδαμε προηγουμένως, σημειώνει μονή του αγίου Νικολάου στις αρχές του 20ού αιώνα.³⁴ Αυτό αποτελεί μια σημαντική ένδειξη, χωρίς εντούτοις και να αποδεικνύει ότι πρόκειται για το ζητούμενο Νησί. Συνώνυμο χωριό υπήρχε και στην επαρχία Μυλοποτάμου, επίσης του νομού Ρεθύμνης,³⁵ και γενικά δεν επρό-

30. Κ. Δ. Καλοκύρης, «Λάμπης Μητρόπολις», *Ηθική & Θρησκευτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 8ος, σ. 106-108· Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 215, με περαιτέρω βιβλιογραφία.

31. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατριακού Αρχείου», σ. 352 & 369-370· *πρβλ.* Πανδώρα, *ό.π.* και Fr. Miklosich & Ios. Muller, *ό.π.*

32. Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 215· Μ. Μανούσας, «Τα έγγραφα των Χορτάτσηδων της Σύμυνης», *Μικρασιατικά Χρονικά* 10/1962, σ. 67-68.

33. Σημειώνεται στην καταγραφή του 1630 ως Nissí του Territorio di Rettimo· έκτοτε εμφανίζεται στις απογραφές ως το έτος 1951, οπότε και εγκαταλείπεται. Ο πληθυσμός του εκκινεί σε χαμηλά επίπεδα: 43 κάτοικοι το 1881, 71 το 1900, 51 το 1928, 37 το 1940 και 27 το 1951. Ουδέποτε σε όλο αυτό το διάστημα αναφέρεται σχέση του με την Πάτμο.

34. Κ. Λασηθιωτάκης, *ό.π.*, σ. 51· Έρα Λ. Βρανούση, *ό.π.*, σ. 215.

35. Το οποίο επίσης εγκαταλείφθηκε το 1961.

κειτο για ένα σπάνιο τοπωνύμιο στον ελλαδικό χώρο,³⁶ δεν αποκλείεται συνεπώς η ύπαρξη του και σε άλλα σημεία κατά τους χρόνους εκείνους.³⁷

Ως προς το γεωγραφικό ζήτημα, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι αναζητούμε ένα μετόχι που κείται στην περιφέρεια του Ψυχρού και σχετίζεται με την επισκοπή Καλαμώνος· τα δεδομένα αυτά μας υποδεικνύουν την επαρχία Αποκορώνου καταρχήν και κατά δεύτερον την επαρχία Ρεδύμνης. Το Νησί και η μονή του Αγίου Νικολάου φαίνεται να ενισχύουν σε πρώτο βαθμό τη ρεθεμνιώτικη εκδοχή. Εντούτοις άλλα στοιχεία έρχονται να εξισορροπίσουν στο σημείο αυτό τα πράγματα.

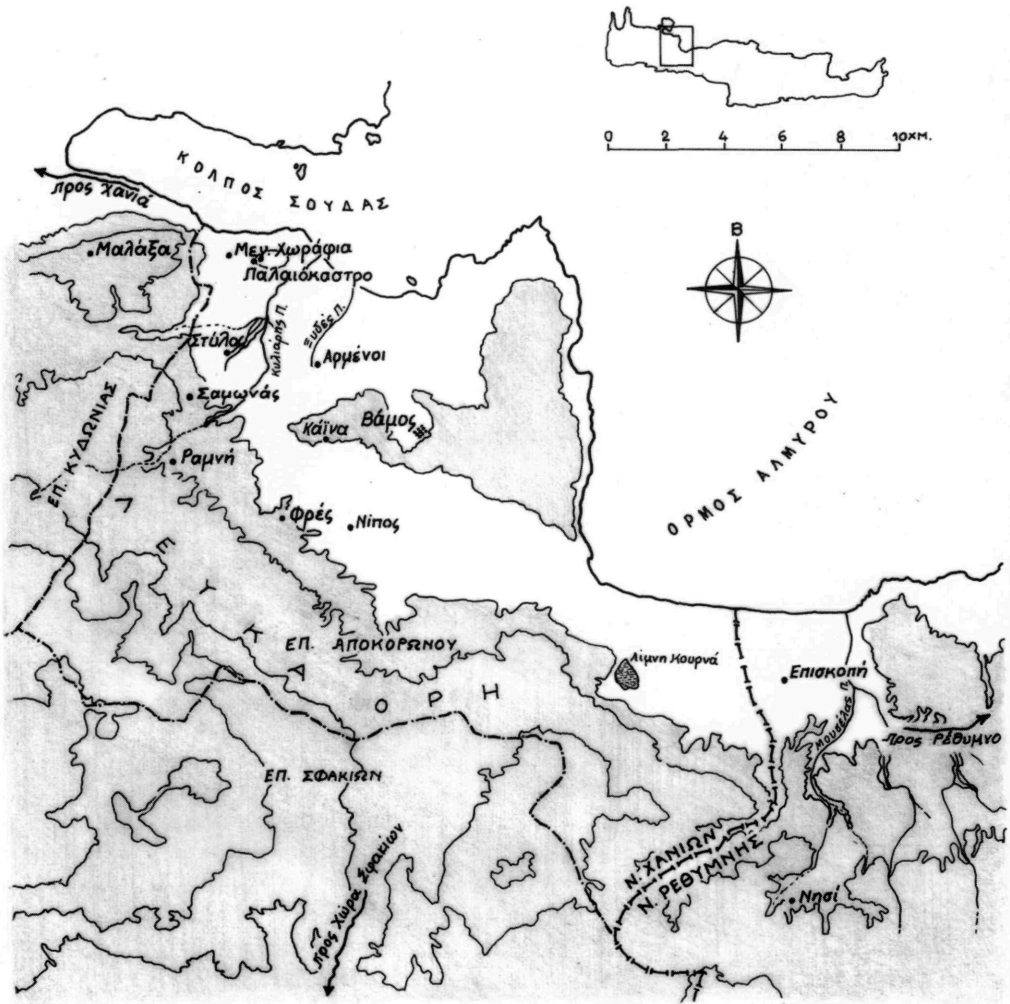
Πέραν όσων ήδη αναφέρθηκαν, να προσθέσουμε ότι, σε πράξη των Αντιρεκτόρων Χανίων Petrus Mudacio και Petrus Delfino του έτους 1295, επικυρώνεται η δωρεά του άλλοτε Ρέκτορα Jacobus Baroci στο μοναστήρι του «Αγίου Ιωάννου του Στύλου», γης «δια κτίσιμο σπιτιών δια τους καλογέρους», η οποία εντοπίζεται «σιμά εις τον τειχόν της εκκλησίας του αγίου Νικολάου».³⁸ Παραθέτω αυτό το στοιχείο με επιφύλαξη, δεδομένου ότι η γεωγραφική θέση αυτού του Αγίου Νικολάου δεν προκύπτει με σαφήνεια από το έγγραφο. Ίσως να το είχα παραβλέψει αν δεν συνδυαζόταν με πρόσφατα αρχαιολογικά δεδομένα: Η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων που διεξάγει ανασκαφή στην περιοχή του Στύλου, έχει εντοπίσει στην άκρη του χωριού διμάρτυρη βυζαντινή εκκλησία, κτισμένη σε τρεις διαδοχικές φάσεις μεταξύ του 13ου και του 15ου αιώνα, αφιερωμένη αφενός στον Άγιο Ιωάννη το Θεολόγο και αφετέρου στον Άγιο Νικόλαο.³⁹

36. Να υπενθυμίσουμε μεταξύ των άλλων τους ομώνυμους οικισμούς της Μεσσηνίας, της Βέροιας και της Έδεσσας.

37. Να σημειώσουμε εδώ τη μαρτυρία του Κ. Δουνάκη, «Ιστορία του Αποκορώνου», *Κρητική Εστία* 18/1967, τεύχος 175, σ. 418-420, για την ύπαρξη κτήματος του μετοχίου της Πάτμου που ονομαζόταν στην εποχή του ακόμη «Μεσονήσι», και το οποίο βρίσκεται ακριβώς στην επίμαχη περιοχή της κοιλάδας του Στύλου. Ο ίδιος, υποστηρίζοντας ότι το Νησί του 1196 είναι η περιοχή εκείνη, δίδει την ερμηνεία ότι πρόκειται για μια «ποταμόνησο» που σχημάτιζαν στο σημείο εκείνο οι δύο βραχίονες που ανέβλυζαν από τις παρακείμενες πηγές του Στύλου.

38. Fr. Miklosich & Ios. Muller, *ό.π.*, τ. 6ος, σ. 238-239.

39. Κ. Δουνάκης, «Ιστορία του Αποκορώνου», *Κρητική Εστία* 18/1967, τεύχος 172, σ. 284-285· Klaus Gallas – Klaus Wessel – Manolis Borboudakis, *Byzantinisches Kreta*, Μόναχο 1983, σ. 244-245· Μ. Ανδριανάκης, «Η επαρχία Αποκορώνου στα χριστιανικά χρόνια», *Πεπραγμένα του Α΄ Παγκόσμιου Συνεδρίου των Αποκορωνιωτών* (1987), Χανιά 1989, σ. 80.

Η επαρχία Αποκορώνου Χανίων, με τα τοπωνύμια που αναφέρονται στο κείμενο (σχέδιο Ιωάννα Τραχανά).

Η ύπαρξη αυτής της εκκλησίας, σε απόσταση λίγων μέτρων από άλλα οικοδομικά κατάλοιπα του μετοχίου (σιταποθήκες), πιστεύω ότι ενισχύει την υπόθεση ότι η αυτοκρατορική παραχώρηση εκ των βασιλικών επισκέψεων του έτους 1196 αποτελεί τον πυρήνα του μετέπειτα γνωστού ως μετοχίου της Πάτμου στο Στύλο Αποκορώνου.

Αθήνα, Οκτώβριος 1992

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΜΝΕΙΕΣ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΙΣ ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ 12ου-13ου ΑΙΩΝΑ

1.α. Η περιγραφή της δέσης του μετοχίου στη δέηση του καθηγουμένου Αρσενίου (προ του Νοεμβρίου 1196).

«Ἐστι τίνυν κ(α)τά τ(ην) αὐτ(ήν) νή(σον) Κρήτ(ην) ἀκίνητ(ον) ἐκ() τ(ων) βα(σιλικών) ἐπισκέ(ψεων), λεγόμε(νον) Νησί, ἐν τῇ τοποθ(ε)σ(ία) τοῦ Ψυχρ(ού) διακείμ(ε)ν(ον), ὅπερ δι' ὑπομνή(σεως) π(αρά) τ(ου) ἐπισκόπ(ου) Καλαμ(ώ)ν(ος), τοῦ καλουμ(έ)ν(ου) Ἀρά, ζητηθ(έν) αὐτῷ π(αρε)δόθ(η), ἀλλ' οὐχί καὶ τῇ κατ' αὐτ(όν) ἐκκλη(σία), δια χρυσοβ(ού)λ(ου) τοῦ π(ερί)-που(ή)τ(ου) αὐταδε(λφού) τ(ης) βα(σι)λ(είας) σου, κυρ Ἰσαακ(ίου) τοῦ τότε() βασιλεύοντ(ος), [...] ὑποσχομ(έ)ν(ου) καὶ μοναστ(ή)ρ(ιον) πεποιηκέναι· καὶ μ(έν)τοι καὶ ἐκτίσε μοναστ(ή)ρ(ιον), ἐπ' ονόμ(α)τ(ι) τοῦ αγ(ίου) Νικ(ο)λ(άου) καὶ προσεκάθι(σεν) ἐν αὐτῷ (μοναχούς) ὡσεὶ τέσσαρ(ας) ἢ καὶ πέντ(ε)· καὶ κ(α)τείχ(ε)τ(ο) μ(εν) τὸ τοιοῦτ(ον) ἀκίνητ(ον) καὶ τὸ μοναστ(ή)ρ(ιον) παρὰ τοῦ ἐπισκόπ(ου) Καλαμ(ώ)ν(ος) [...]».

Πηγή: Έρα Α. Βρανούση, *Βυζαντινά έγγραφα της Μονής Πάτμου, Α'- Αυτοκρατορικά*, Αθήνα 1980, σ. 209.

1.β. Απόσπασμα του πάκτου μεταξύ αφενός του Βενετού Δούκα της Κρήτης Domenico Delphino καὶ αφετέρου των Κωνσταντίνου Σεβαστού καὶ Θεοδώρου Μελισσηνού (13 Σεπτεμβρίου 1219).

«[...] Omnes monachi clerici obedientes de Pathimos et ceteri monasterii, qui sunt in tenuta illa, debeant esse sine aliqua querimonia et damno [...]».

Πηγή: G.L.Fr. Tafel & G.M.Thomas, *Urkunden zur alteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τ. 2^{ος}, Βιέννη 1856, σ. 213.

1.γ. Το μετόχι του Στύλου σε επικυρωτικό έγγραφο του Βενετού Δόγη Ranier Zen (11 Αυγούστου 1267).

«[...] οἱ καλόγηροι τοῦ Στύλου, τῆς δικαιολογίας τοῦ αγίου Ἰωάννου τῆς Πάτμου, νὰ εἶναι ἀφετοὶ εἰς τὴν ἰδίαν κτήσιν καὶ ποσσεσιόν καὶ εἰς τὴν ἰδίαν δικαιολογίαν, καθὼς ἐποίησεν ὁ ἀρχων κύρις Μάρκος Δάνδουλος, ὁ προ τοῦ λεχθέντος δουκός Κρήτης δουξ ἐν Κρήτῃ, μετὰ τῆς αὐτοῦ συμβουλῆς, κατὰ

τον καιρόν του σασμού της διαφοράς, ήτις ην αναμεταξύ της αυθεντίας και του κυρού Μανουήλ, και του Γεωργίου Σκορδίλλη· εν ώτινι σασμώ και συμβιάσματι, εκείνος παρετήρησε και παρέδραμεν, ως μη ίδιον, το χωρίον του Στύλου, αλλ' ως υπάρχον των λεχθέντων καλογήρων, χωρίς τινος εναντιολογίας [...].».

Πηγή: Πανδώρα 19/1869, σελ. 457· Fr. Miklosich & Ios. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6^{ος}, Βιέννη 1890, σ. 220.

1.δ. Μνεία των μοναχών σε επικυρωτικό έγγραφο του Βενετού Δόγη Lorenzo Tiepolo (1271).

«[...] εδόθη αυτοίς [: τους καλογήρους] το τοιούτον ζήτημα [: να δύνανται να εκβάλουσιν από των εσοδιών τος και των κόπων τος μουζούρια χίλια σπητάρι έξω της νήσου Κρήτης δια την Πάτμον, το νησήν τος].».

Πηγή: Πανδώρα 19/1869, σελ. 457-458· Fr. Miklosich & Ios. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6^{ος}, Βιέννη 1890, σ. 221.

1.ε. Η επικύρωση από τους αντιρέκτορες Χανίων Petrus Mudacio και Petrus Delphino της παραχώρησης πρόσδετης γης (1295).

«[...] καθώς και ο Παύλος, ο οικονόμος του μοναστηρίου του αγίου Ιωάννου του Στήλου έμπροσθέν μας εφάνην και δυνατά μας εσουμπληκάρησεν, ότι ως καθώς και από τον ευγενή άνθρωπον κύριον Ιάκωβον Μπαρότση, ποτέ ρετούρη Χανίων, ήχεν δωδήν γης του αυτού οικονόμου του αυτού μοναστηρίου, η οποία τον καιρόν εκείνον ήτονεν διακτίσιμον σπιτίων δια τους καλογέρους του ηρημένου μοναστηρίου και της κατοικίας των, [...] δια τούτο γνωρήζοντες ταύτην την αλήθειαν δίδωμεν και αφιερόνομεν αιωνίως του αυτού Παύλου, οικονόμου του προηρηθέντος μοναστηρίου του αγίου Ιωάννου του Στήλου την προηρημένην γην, [...] από την γην του κουμουνίου μας των Χανίων σημά εις τον τείχον της εκκλησίας του αγίου Νικολάου, άλλο όπου είναι η άμος, όπου είναι τα σπίτια του αυτού μοναστηρίου, η οποία γης τυχένει νάναι από το κεφάλην προς τον ποννέντε οργίες ρ' και από την φάτζαν της τραμουντάνας οργίες ν' και από την φάτζαν του λεβάντε οργίες ρ' και από την φάτζαν της όστριας οργίες ν'. τέτοιας λογής όπου αποσφαλίζοντα μέσα όλα τα σπίτια του αυτού μοναστηρίου μέσα στα λεγόμενα κονφήνια [...].».

Πηγή: Fr. Miklosich & Ios. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6^{ος}, Βιέννη 1890, σ. 238-239.

1.στ. Μνεία του μετοχίου του Στύλου σε επικυρωτικό έγγραφο του Βενετού Δόγη Petrus Gradenico (1307).

«[...] τους καλογήρους του μοναστηρίου του Στύλου και τους παροίκους αυτών τινάς από του νυν και έμπροσθεν να μηδέν τους βαρίνη και αναγκάζη να δίδουσι τα βόδη τος, αλλ' ουδέ ανθρώπους τινάς να δίδουσι τοις καστελάνοις ή δια να σπείρωσιν ή δια να αλωνεύσουσιν ή δια να λιχνίζουσιν και να κοσκινίζουσιν σιτάριν ουδέ ταγάς ιδικάς των, ωσάν εις τον παρεληλυθότα καιρόν ειώθασιν να τους κάμνουσιν, ει μη οι λεχθέντες καλόγηροι και οι χωριάται των, να είναι ελεύθεροι της τοιαύτης και ομοίας αγγαρίας».

Πηγή: *Πανδώρα* 19/1869, σ. 457· Fr. Miklosich & Jos. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6^{ος}, Βιέννη 1890, σ. 220.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΠΑΚΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(17ος-19ος ΑΙ.)

2.α. Ιερομόναχος Χριστόφορος και ιεροδιάκονος Ιερόθεος, 6 Αυγούστου 1629

+ Εἰς δόξαν Χ(ριστο)ῦ ἀμήν. 1629 Αὐγούστῳ / 6 / ἐν Πάτμῳ. Τὴν σήμερον ὁμολογοῦμεν ἡμεῖς ὃ τε Χριστόφορος ἱερομόναχος καὶ Ἱερόθεος ἱεροδιάκων πῶς πακτώνωμεν τό μετόχιον τῆς Κρήτης, κατ(ά) τὴν συνήθειαν τοῦ μοναστηρίου, διὰ χρόνους / 3 / νά δουλέψωμεν τό κονομίον, καί νά δώσωμεν τοῦ μοναστηρίου ρε(ά)λ(ι)α χιλιάδες / 7 / καὶ ὁ / 800 / κρασίον βουτζία / 36 / λάδι μίστατα / 288 / τυρί λύτερες χιλιάδες / 3 / καὶ εἴ τί ἔξοδον ἐδέλαμεν κάμη, εἰς ἀνάκτησιν τοῦ μετοχίου, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ μοναστηρίου, καὶ στήμαν τῆς αὐθεντίας, ἴσως καὶ ἠδέλαμεν κάμη τίποτα ἀγουμέντο εἰς φόβον θ(εο)ῦ νά τὴν κάμνουσιν οἱ π(α)τέρες καλὴν. Εἰ δέ ὅποιαν ὥραν ἐδέλαμεν κάμη γονικά, ἢ πολλύ ἢ ὀλίγον, νά εἶναι ἄκαιρη, καὶ ἡμεῖς νά παιδευοῦμεσθεν ὡς ἐναντίοι τῆς μονῆς. Καὶ διὰ τό βέβαιον, θέλουν ὑπογράψει κάτωθεν, οἱ ἄνωθεν οἰκιοχείρως, ἀκόμι τάσσουν οἱ αὐτοὶ οἰκονόμοι τοῦ δίδειν τόν κάθεν χρόνον τρία μίστατα λάδι, διὰ νά ἀνάπτουν αεννάως τῆς φοῦσκαν τῆς ἡμετέρας μονῆς.
+ χριστόφορος ιερομόναχος στεργο τανοδε
– ἱεροθεος διάκος στέργο τα ανοθέ: -

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινιῶν Κέντρου Νεοελληνικῶν Ερευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1963, αρ. f. 105.

2.β. Ιερομόναχος Ιερεμίας Καλαφάτης, 9 Αυγούστου 1634

1634 / αὐγούστου / 9 /

+ ἔκαμεν ὁ π(α)πᾶ Ἱερεμίας Καλαφάτης, λογαριασμόν διὰ τό μετόχιον τῆς Κρήτης, ὁποῦ εἶχε πακτομένον διὰ τρεῖς χρόνους καὶ ἐπλήρωσεν εὐχαριστήμενα, εἰς τοὺς τρεῖς χρόνους ρε(ά)λ(ι)α / 7800 / ἤγουν ἐπτὰ χιλιάδες καὶ ὀκτακόσια. Μέ τοῦτο ἐμπατάρησε τοῦ μοναστηρίου ρε(ά)λ(ι)α διακόσια καὶ ἐβδομήντα τέσσαρα ἡμισυ [καὶ εἶπε ὃ ἀνίσως] διὰ τὰ μυλοαύλακα ὁποῦ ἔκαμε. Καὶ εἶπε ὅτι ἀνίσως καὶ δέν εἶναι στερεά, νά χάνη τὰ αὐτὰ ρε(ά)λ(ι)α. Ἀκόμι ἐμπατάρησε καὶ διὰ τὰ ἡμισυ βόδια τοῦ π(α)πᾶ Μητροφάνους ρε(ά)λ(ι)α ἐξήντα. Ἀκόμι ἐμπατάρησε καὶ ἄλλα ὁποῦ ἐξόδιασεν καὶ ἔκαμαμέν του τα καλά. Εἰς τὴν εἰσοδίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ὁποῦ ἔδωκε τῶν πατέρω, τοῦ π(α)πᾶ Ἱεροθέου / ρε(ά)λ(ι)α 60 / τοῦ π(α)πᾶ Βενεδίκτου ρε(ά)λ(ι)α / 84 / τοῦ π(α)πᾶ Γερμανοῦ Μαθά ρε(ά)λ(ι)α / 79 / διὰ νά γοράση γονικά. Τοῦτα τὰ

ἐκάμαν καλά οἱ πατέρες διατί ἐγύρευεν νά θάλλῃ καί ἄλλα μποῦτα, μά οἱ π(ατέ)ρες δέν τά ἐκάμαν καλά, ὥσάν καί τά ἄλλα ἤμισυ βόδια τοῦ π(α)πᾶ Μητροφάνους καί ἄλλα πολλά. "Ὁλλη ἡ ἔξοδος ὁποῦ ἔκαμεν ὁ αὐτός π(α)πᾶ Ἱερεμίας καί ἔκαμἐν τ(α) καλά τό μοναστήριον / ρε(ά)λ(ι)α 1228 /

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1963, αρ. f. 105.

2.γ. Ιερομόναχος Γερμανός Μαθάς, 30 Ιουνίου 1635

1633, Ιουνίου, 30

Πακτόνει ὁ π(α)πᾶ Γερμανός Μαθάς τό μετόχιον τῆς Κρήτης διά χρόνους τρεῖς, νά δίδῃ τόν κάθεν χρόνον χρυσά τζικίνια, 1700, ἤγουν χίλια ἐπτακόσια, καθῶς τό εἶχεν καί ὁ π(α)πᾶ Ἱερεμίας Καλαφάτης, τό ὁποῖον ἔδωκεν ὁ αὐτός π(α)πᾶ Ἱερεμίας ἀκόμη περισσότερον εἰς τοὺς τρεῖς χρόνους χρυσά / 100 / ἤγουν ἑκατόν. Σοῦμα ποῦ γίνονται ὅλα χρυσά, 5200, ἤγουν πέντε χιλιάδες καί διακόσια, γίνονται ρε(ά)λ(ι)α, 7800, ἤγουν ἑπτὰ χιλιάδες καί ὀκτακόσια καθῶς ἐπλήρωσε καί ὁ ἄνωθεν π(α)πᾶ Ἱερεμίας. Ἀκόμη θέλει νά δώσῃ ὁ αὐτός π(α)πᾶ Γερμανός, διά τά βόδια τοῦ π(α)πᾶ Μητροφάνους, ὁποῦ τοῦ ἄφησεν ὁ π(α)πᾶ Ἱερεμίας ρε(ε)άλ(ι)α / 60 / ἤγουν ἐξήντα, τά ὁποῖα ρε(ά)λ(ι)α τά ἐμπατάρισεν εἰς τό μοναστήριον. Ἀκόμῃ ἄφισέν του, ὁ αὐτός π(α)πᾶ Ἱερεμίας τοῦ αὐτοῦ π(α)πᾶ Γερμανοῦ ρε(ά)λ(ι)α / 79 / ἤγουν ἐβδομήντα ἐνέα διά νά ἀγορασῇ γονικά καί ἐμπαταρησέν τα καί αὐτά ὁ αὐτός π(α)πᾶ Ἱερεμίας τοῦ μοναστηρίου.

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1963, αρ. f. 105.

2.δ. Ιερομόναχος Ιερεμίας Καλαφάτης, 5 Αυγούστου 1636

1636 αὐγούστου / 5 /

Τὴν σήμερον ὁμολογῶ ἐγὼ Ἱερεμίας ὁ Καλαφάτης, πῶς Ξπόσχομαι κατὰ τὴν τάξιν, καί συνήθειαν τοῦ μοναστηρίου, μέ θέλημαν καί εὐχὴν τῶν Ἀγίων π(ατέ)ρων νά πάγῳ οἰκονόμος εἰς τὴν Κρήτην χρόνους / 3 / νά δουλέψῳ τό κονομίον, νά δώσω τοῦ μοναστηρίου ρε(ε)άλ(ι)α χιλιάδες / 7 / καί 800 / κρασί βουτζία / 36 / λάδι μίστατα 306 τυρί λ[ύτρες] χιλιάδες / 3 / καί ὅτι ἔξοδον ἤθελα κάμη, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ μοναστηρίου καί στήμαν τῆς αὐθεντίας, ἀνήθελα κάμει ἀγούμεντο τίποτα, ἀπάνω εἰς τὴν ψυχὴν μου, νά τὴν κάμνουσιν οἱ π(ατέ)ρες καλὴν. Καί ὅποιαν ὥραν ἤθελα κάμη γονικά, ἑνός πινακίου τινός νά μὴ με δέχονται εἰς τό μοναστήριον.

Ἱερεμίας ἱερομόναχος καλαφάτης, γράφω καί στέργω τά ἄνωθεν

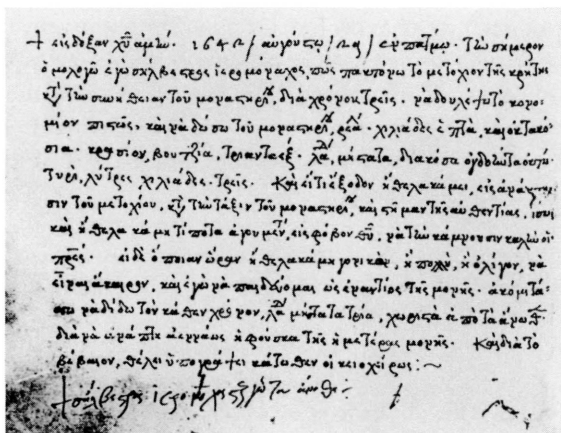
ἀκόμι εἰ δέ καί ἤθελα γληττώση τὰ χωράφια τῶν μουσούρων καί τῶν ταμίγου, νά ἔλθω εἰς τό μοναστήριον νά κάνω χίλια ρε(ά)λ(ι)α

Πηγή: Αρχεῖον Ιερὰς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Αρχεῖο Μικροταϊνίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ερευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1963, αρ. f. 105.

2.ε. Ιερομόναχος Ιερεμίας Καλαφάτης, 26 Οκτωβρίου 1637

«[...] c. il Rev. Signor Geremia Calafati, iconomo nel monasterio di S. Zuanne di Stilo, de r. de S. Zuane Evangelista di Patino, et dà in nota haver d'intrada de detto monasterio et de sue possessioni cert. et inc. ogni anno formento misuri 3.000, medesimamente oglio, uno anno con l'altro, mistati 500, vino botte 20 et per pascolo perp. 150 all'anno et hà cura di duo calogeri [...]».

Πηγή: Μαρία Κ. Χαϊρέτη, «Η απογραφή των ναῶν και των μονῶν της περιοχῆς Χανίων του έτους 1637», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 36/1968, σ. 354.

Συμφωνητικό πάκτωσης της 29ης Αυγούστου 1642
(Αρχεῖον Ιερὰς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009)

2.στ. Ιερομόναχος Συλδέστρος, 29 Αυγούστου 1642

Εἰς δόξαν Χ(ριστο)ῦ ἀμήν. 1642 αὐγούστῳ / 29 / ἐν Πάτμῳ.

Τὴν σήμερον ὁμολογῶ ἐγὼ Σύλδεστρος ἱερομόναχος πῶς πακτόνων τό μετόχιον τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν συνθήειαν τοῦ μοναστηρίου διὰ χρόνους τρεῖς, νά δουλέψω τό κοινομίον πιστῶς, καί νά δώσω τοῦ μοναστηρίου ρε(ά)λ(ι)α χιλιάδες ἑπτὰ καί ὀκτακόσια, κρασίον, βουτζία τριανταέξι, λάδι, μίστατα διακόσια ὀγδοήκοντα ὀκτώ, τυρί, λύτρες χιλιάδες τρεῖς. Καί εἰ τί ἔξοδον ἤθελα κάμει

εἰς ἀνάκτησιν τοῦ μετοχίου, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ μοναστηρίου, καὶ στήμαν τῆς αὐθεντίας, ἴσως καὶ ἤθελα κάμη τίποτα ἀγουμέντο, εἰς φόβον θ(εο)ῦ, νά τὴν κάμνουνσιν οἱ π(ατέ)ρες καλὴν. Εἰ δέ ὅποιαν ὥραν ἤθελα κάμη γονικά ἢ πολλύ, ἢ ὀλίγον, νά εἶναι ἄκαιρον καὶ ἐγὼ νά παιδεύομαι ὡς ἐνάντιος τῆς μονῆς. Ἀκόμι τάσσω νά δίδω τόν κάθεν χρόνον λάδι μίστατα τρία, χωριστά ἀπὸ τὰ ἄνωθ(εν) διὰ νά ἀνάπτη ἀεννάως ἡ φούσκα τῆς ἡμετέρας μονῆς. Καὶ διὰ τό βέβαιον θέλει ὑπογράψει κάτωθεν οἰκιοχειρῶς: -
+ σύλδεστρος ιερομόναχος στεργώ τα ἄνοθεν: - +

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ερευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1963, αρ. f. 105.

2.ζ. Ιερομόναχος Νεόφυτος Καλύμνιος ο Πετρωντής, 10 Σεπτεμβρίου 1718

1718 / σεπτεμβρίο 10 –

Τὴν σήμερον πακτώνοι ὁ ἡμέτερος ἀδελφός ἡμῶν π(α)πά κύρ Νεῶφυτος Καλίμνιος ονομαζόμενος Πετρώντης μαζί με τον γέρον Ιωσήφ τῶν Καστελοριζώτῃ τῷ μετόχιον ὥπερ ἔχομεν ἐν τῇ νήσῳ Κρίτῃ εἰς τῷ Στίλῳ δια χρόνους τέσεροις καὶ νά δίδῃ τῶν κάθε χρόνων δια πάκτως ρεῶλιαν ἑκατῶν ἐνενηντα καὶ ανισῶς καὶ ἤθελεν σιμαχοι (;) νά μίς πέρνετε τῷ Παλεῶκάστρῳ νά δίδῃ μόνον ρεῶλιαν ἑκατὸν τῶν κάθε χρόνον. Καὶ διὰ πίστῳσιν του παρῶντος τηποῦτε και ει εικῶν τοῦ Μέγαν Θεολόγου. Καὶ ἡ υπογραφή τοῦ καθιγουμένου ις ασφάλῃαν πάντων νεοφύτος μοναχός στέρῳ σῶ ἀνοθεν

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱεράς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ερευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1961, αρ. f. 1.

2.η. Ιερομόναχος Ιερεμίας ο Κρης, 26 Σεπτεμβρίου 1812

Τὴν σήμερον πακτόνει ὁ συναδελφός ἡμῶν ἐν ἱερομονάχοις κύρ Ἱερεμίας Κρής τό μετόχιον ὥπερ ἔχει ἡ ἡμετέρα ἱερά μονή ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ κατὰ τό χωρίον Στύλον καὶ Παλαιόκαστρον μέ ὅλα του τά ζῶα, χωράφια, δένδρα καὶ εἴ τι ἄλλο πρᾶγμα κινητόν καὶ ἀκίνητον ὅπου ἔχει αὐτό τό μετόχιον κατὰ τό ἀθαντάριον, διὰ χρόνους ὀλόκληρους τέσσαρας μέ ὑπόσχεσιν νά δίδῃ κατ' ἔτος πάκτος εἰς τὴν Ἱεράν ἡμῶν μονήν γρόσια χίλια πεντακόσια γρ. 1500 ἀνελ-λειπῶς, ὅστις νά ἔχῃ χρῆος ἀπαραίτητον νά διοικῇ καὶ νά καλλιερῇ τά πρᾶγ-ματα τοῦ μετοχίου, ὡς καλός καὶ πιστός οἰκονόμος καὶ νά διάγῃ σωφρῶνως εὐτάκτως καὶ εἰρηνικῶς, εἰ δε ποτε ἤθελε φανῇ πράττων τά ἐναντία, μὴ διδούς τό πάκτος ἀνελλιπῶς, μηδὲ καλῶς διάγων, νά ἐξέρχεται πρό καιροῦ τῆς οἰκονομίας του ἄνευ τινος ἀντιλογίας, χάνων καὶ τά ἐξοδά του ὅλα. Προσέτι ὑπόσχεται ὁ αὐτός κύρ Ἱερεμίας ὅτι νά ἐξοδεύῃ τόν καθ' ἕκαστον χρόνον

πρός ανακαινισμόν καί θελτίωσιν τοῦ μετοχίου ἐξ ιδίων του γρόσια πενήντα καί ὄχι νά κάμη ἔξοδα ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν μονῆς. Εἰ δε ποτε καί ἤθελε ἀκολουθήσῃ κάμμια ἀναγκαία καί μεγάλη οἰκοδομή τοῦ μετοχίου τότε νά επιζητῇ τήν ἄδειαν ἐκ τῆς μονῆς καί λαμβάνοντας αὐτήν, τότε ἄς ἐξακολουθῇ τῆς οἰκοδομῆς. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν ἀληθείας ἐγένετο ἡ παρούσα ὑπογεγραμμένη παρά τοῦ ἁγίου καθηγουμένου καί τετυπωμένη τῇ ἱερᾷ συνήθει σφραγίδι τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς μονῆς καί ἐδόθη εἰς χεῖρας τῆς αὐτοῦ πανοσιότητος, κατεστρώθη δέ καί ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ κώδικι τῆς μονῆς, καί ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ ἰδιοχείρως πρὸς ἀσφάλειαν 1812 Σεπτεμβρίου 26: Ἐν Πάτμῳ ἱερεμίας, ἱερομόναχος στέργο

Παρατήρηση: Υπάρχει ἄλλη μια πάκτωση τῆς ἰδίας ἡμερομηνίας με τὴν ἐνδειξη «ἡ παρούσα πάκτωσις ἐμεινεν ἀκυρος καὶ ἀνενεργός» καὶ με μόνη διαφορὰ ἀπὸ ἐκείνη που ἴσχυσε τελικῶς, τὸ ποσό που προβλεπόταν ὡς ετήσιο πάκτος: 500 ἀντὶ 1.500 γρόσια.

Πηγή: Ἀρχεῖον Ἱερᾶς Μονῆς Πάτμου, cod. 1009, ὅπως φυλάσσεται στο Ἀρχεῖο Μικροταινίων Κέντρου Νεοελληνικῶν Ερευνῶν Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1961, αρ. f. 1.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΜΝΕΙΕΣ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(19ος ΑΙ.)

3.α. Οδοιπορικό του Βρετανού περιηγητή Robert Pashley (Φεβρουάριος 1834)

«Συναντήσαμε ένα καλόγερο [: στην περιοχή του Παλαιοκάστρου], του οποίου τα ελληνικά έδειχναν αμέσως πως δεν ήταν Κρητικός· από αυτόν πληροφορηθήκαμε ότι θα βρίσκαμε κατάλυμα για τη νύχτα σ' ένα μοναστήρι, ή μάλλον μετόχι, που ανήκε στο μέγα μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου της Πάτμου. Ο καλόγερος είχε σταλθεί εδώ προ ενός έτους περίπου, μαζί μ' έναν πατέρα [: ιερομόναχο], να επιβλέπουν τη διαχείριση της γης και των λιόδεντρων που κατείχε το κοινόβιο στην Κρήτη, και τα οποία είχαν μείνει τελείως εγκαταλελειμμένα και ακαλλιέργητα καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου [εννοεί της επανάστασης].

Σύντομα φτάσαμε σε αξιόλογα ερείπια των τειχών μιας αρχαίας πόλης, τα οποία εξέτασα εν μέρει· αλλά το ηλιοβασίλεμα διέκοψε τις έρευνές μου και ευτυχώς κίνησα να βρω τον πατέρα στο μετόχι. Καθώς πλησίαζα με υποδέχτηκαν τα δυνατά γαυγίσματα αρκετών σκύλων: και στη συνέχεια, για αρκετό καιρό αφότου εγκατασταθήκαμε ανάμεσά τους, εξακολούθησαν να εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους προς τους ξένους με τα ασυνήθιστα ρούχα [...].

Είχα κάθε λόγο να μείνω ευχαριστημένος από την ευγένεια και τη φιλοξενία του αιδεσιμώτατου οικοδεσπότη μου, αν και τα μέσα που διέθετε για να μας εκφράσει την εξαιρετική του πρόθεση ήταν πολύ περιορισμένα. Η επίπλωση του δωματίου περιοριζόταν σ' ένα τραπέζι, ένα κρεβάτι και δύο χοντροκομμένες καρέκλες [...]. Ο σεβάσμιος ιερέας εύρισκε εξαιρετικά περίεργο το ότι μπορούσα να μιλώ ευχερώς ελληνικά· δυσκολευνόταν δε πολύ να καταλάβει, αν και το ήθελε, πώς μπόρεσα να αφήσω τη 'Λόντρα' [...], για να ταξιδέψω σ' αυτά τα μέρη. Ένα αγόρι δέκα χρονών περίπου, ανήψι του γέροντα, μου δήλωσε πως ο Κρητικός λαβύρινθος ήταν ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου στον καιρό των αρχαίων Ελλήνων, και πως αυτά τα επτά θαύματα αντιστοιχούν στα επτά μυστήρια της Χριστιανικής Εκκλησίας. Τα ακριβή του λόγια ήταν 'ως οι Χριστιανοί έχουν τα επτά μυστήρια, έτσι και οι Έλληνες είχαν τα επτά θαύματα, δηλαδή τον ναόν της Αρτέμιδος εις την Έφεσον κ.τ.λ.'. Το δεσματολόγιό μας εκείνο το βράδυ, αφού πρώτα είχαμε μια μακρά συνομιλία με τον ιερέα, περιλάμβανε *ρυζόγαλα*, *Σφακιανό τυρί*, μερικά *κρομμύδια*, λίγο *κρίθινο ψωμί* και όσο *νερό* θέλαμε.

Νωρίς το πρωί επανέλαβα τις έρευνές μου στα αρχαία ερείπια, εν μέσσω των οποίων βρίσκεται το μοναστήρι [ακολουθεί λεπτομερής περιγραφή του

αρχαιολογικού χώρου των Απτέρων]. Επιστρέφοντας στο μετόχι, ο γέροντας ιερέας μας πρόσφερε για πρόγευμα λίγο κρέας τηγανισμένο στο λάδι και σερβιρισμένο να κολυμπά σ' αυτό το ευνοούμενο άρτυμα σχεδόν κάθε Κρητικού πιάτου. Του έδωσα την πρέπουσα αποζημίωση για τη φιλοξενία του, προλαβαίνοντας κάθε δυσκολία που ενδεχομένως να προέκυπτε ως προς τον τρόπο που θα τη δεχόταν, με τη διευκρίνηση ότι αυτή η ελάχιστη προσφορά μου ήταν 'για την Εκκλησία'».

Πηγή: R. Pashley Esq., *Travels in Crete*, τ. 1^{ος}, Λονδίνο 1837, σ. 32-60. Οι πλάγιοι χαρακτήρες υποδηλώνουν λέξεις που σημειώνονται στην ελληνική γλώσσα στο πρωτότυπο.

3.6. Παρατηρήσεις του Βρετανού πλοιάρχου Thomas Spratt (1851-1859)

«Στο μέσον της τοποθεσίας [: επίπεδης κορυφής λόφου, ο οποίος αντικρίζει το νησί της Σούδας] βρίσκεται ένα μικρό μοναστήρι, ή καλύτερα ένα μετόχι, ένα αγρόκτημα του μεγάλου μοναστηριού του Αγίου Ιωάννου της Πάτμου, στο οποίο ανήκει το έδαφος του λόφου των Απτέρων, ή Παλαιού Κάστρου, και καλλιεργείται με τη βοήθεια λιγοστών Κρητών αγροτών. Αλλά ο υπεύθυνος ιερέας παραπονιόταν πικρά για τις κλοπές που κάνουν οι ομόδρησκοι Σφακιανοί και Αποκορωνιώτες γείτονες του· 'κλέβουν τα ζώα μου και το στάρι μου', έλεγε ο αγαθός καλόγερος, 'αν και είναι όλα περιουσία της Ιεράς Μονής'».

Πηγή: T. A. B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*, Λονδίνο 1865, τ. 2^{ος}, σ. 130.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΜΕΤΟΧΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΟΝ ΑΠΟΚΟΡΩΝΑ:
Η ΓΗ, ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Η περιοχή του μετοχίου της Ιεράς Μονής Πάτμου στον Αποκόρωνα περιγράφεται αναλυτικά σε δύο κυρίως έγγραφα. Το πρώτο υπογράφεται από τον Michiel Claduri, νοτάριο της Βενετικής Καγκελλαρίας Χανίων την 1^η Μαρτίου 1321 και περιγράφει δια μακρών λατινιστί τα όρια του «territorium Sancti Johannis de Stillo», το οποίο συγκαταλέγεται στα «feuda militum et feodatorum de turma Psicro», ενώ παράλληλα σημειώνει συνοπτικά και τα ονοματεπώνυμα όσων καταγράφονται ως «villani prediacte terre sancti Johannis».⁴⁰ Το δεύτερο είναι μεταγλώττιση του προηγούμενου «από λατινικών εις ρωμαϊκόν», που πραγματοποιήθηκε το 1506 «δια συνδρομής και εξόδου» των μοναχών Ματθαίου εκ Κρήτης και Μάξιμου εκ Χίου, «προς καθαροσύνην και σαφέστατην οδόν του τόπου της σεβασμίας μονής του αγίου Ιωάννου Ευαγγελιστού Θεολόγου εν Πάτμω, δι' ου και πρώτον έχει την αρχήν το κατά Στύλον του ρηθέν τόπου». Το ελληνικό αυτό κατάστιχο συνοδεύεται με αναλυτική καταγραφή των μοιρών του μοναστηριού και των «σχωρών των γονικών», που περιλαμβάνει πλήθος ονοματεπωνύμων και τοπωνυμίων.⁴¹

Η περιοχή του μετοχίου εντοπίζεται στα βορειοδυτικά εδάφη του Αποκόρωνα ως τις ανατολικές πλαγιές της Μαλάξας, και εκτείνεται ενιαία και αδιάκοπη κατά μήκος της χθαμαλής κοιλάδας του Κυλιάρη ως τις εκβολές του στον κόλπο της Σούδας, ανατολικά από το ακρωτήριο Καλάμι. Όμως, παρά τον πλούτο των αρχειακών πληροφοριών που προαναφέραμε, δεν έχει καταστεί δυνατή μέχρι στιγμής η αξιοποίησή τους για τον ακριβή γεωγραφικό εντοπισμό των ιστορικών ορίων του μετοχίου, καθώς πολλά από τα τοπωνύμια που σημειώνονται, είτε είναι γενικοί μικρογεωγραφικοί όροι χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό (λιβάδι, πλάτανος, σφάκα, λαγκάδι, ρυάκι, βουνόπουλο κ.τ.λ), είτε δεν έχουν επιδιώσει εμφανώς στο σημερινό μικροτοπωνυμικό της περιοχής. Ορισμένα συμπεράσματα είναι εντούτοις δυνατόν να εξαχθούν, ακόμη και από μια πρώτη ανάγνωση:

(1) Όπως προκύπτει από τις περιγραφές, το μετόχι προς βορράν έφθανε ως τη θάλασσα, όπου το όριό του συνέπιπτε με την ακτή του κόλπου της Σούδας: στο βορειοανατολικό άκρο «αρχίζει από την θάλασσαν από το στόμα

40. Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», Σύμμεκτα ΚΒΕ/ΕΙΕ 2/1970, σ. 361-362.

41. Χρύσα Α. Μαλτέζου, *ό.π.*, σ. 362-369.

του ποταμού του Κιλιάρη» και αφού αναπτύσσεται στα μεσόγεια προς νότο, δυτικά και βόρεια, καταλήγει στο βορειοδυτικό άκρο «εις την θάλασσαν και αποδεκεί γυρεύει θάλασσαν θάλασσαν προς την ανατολήν έως το στόμα του Κυλιάρη εις το πρώτον σύνορον».

(2) Το ανατολικό όριο του μετοχίου ακολουθούσε για ένα διάστημα τον ρουν του ποταμού Κυλιάρη και στη συνέχεια ένα ρυάκι στο μέσον μιας λαγκαδιάς.

(3) Το δυτικό του όριο περνούσε από το «Πετροκεφαλάκη της Μαλάξας, όπου έναι υψυλότερον», δηλαδή από κάποιο σημείο του οροπέδιου της Μαλάξας, παρυφής των Λευκών Ορέων, στα όρια των επαρχιών Αποκορώνου και Κυδωνίας. Από την περιγραφή των μοιρών προκύπτει, εξάλλου, ότι εντός των ορίων του μετοχίου περιλαμβάνονταν εδάφη της περιοχής Ξερόκαμπος, που βρίσκεται επί των ανατολικών κλιτύων της Μαλάξας, ΝΑ από τον ομώνυμο οικισμό (υψόμετρο 470).

(4) Από τις αρχειακές πληροφορίες, όπως συμπληρώνονται από την περιγραφή των μοιρών, προκύπτει ότι εντός των ορίων του μετοχίου περιλαμβάνονταν εδάφη σχετιζόμενα με τους οικισμούς Ράμνη (υψόμετρο 400), Σαμωνιάς (390), Στύλος (40), Παλαιόκαστρο (190) και Μεγάλα Χωράφια (190).

(5) Όπως αναφέρθηκε ήδη, το ελληνικό έγγραφο του 1506 που περιγράφει τα όρια του μετοχίου, αποτελεί μετάφραση του λατινικού πρωτοτύπου του 1321, το οποίο όμως επιχειρούσε, με τη σειρά του, να αποδώσει ελληνικά τοπωνύμια· έχει συνεπώς ιδιαίτερη σημασία η συγκριτική μελέτη των τοπωνυμίων στις δύο πηγές. Παρατηρούμε, λόγου χάριν, ότι ορισμένα τοπωνύμια απλώς μεταγράφονται ως είχαν από την ελληνική στη λατινική γραφή (όπως π.χ. *anattolico Spilari*-ανατολικόν Σπυλιάρη, *Cleptoperama*-Κλεπτωπέραμα, *Chaminachia*-Καμινάκια, *Chorafachia*-Χωραφάκια), γεγονός που ενισχύει το ενδεχόμενο να πρόκειται για τοπωνύμια που χρησιμοποιούνταν πράγματι επί τόπου· ορισμένα άλλα, όμως, αποτελούν μετάφραση από τη μια στην άλλη γλώσσα (όπως π.χ. *Campum de Piracijs*-Κάμπον των Αχλαπιδέων, *Piracium Inforcatum*-Αχλαδέαν Κρεμαστήν, *Piracium Plectum*-Αχλαδέαν Πλεκτήν), προκαλώντας ερωτηματικά ως προς την εκδοχή του πρωταρχικού τοπωνυμίου.

(6) Η συστηματική αρχειακή και επιτόπια έρευνα που διεξάγεται ήδη με στόχο την καταγραφή των τοπωνυμίων της περιοχής,⁴² είναι πολύ πιθανό να διευκρινίσει περαιτέρω τη γεωγραφική θέση ορισμένων τουλάχιστον σημείων της οροδετικής περιμέτρου του μετοχίου,⁴³ αλλά και ορισμένων μοιρών, με

42. Μ. Ανδριανάκης, «Η επαρχία Αποκορώνου στα χριστιανικά χρόνια», *Πεπραγμένα του Α' Παγκόσμιου Συνεδρίου των Αποκορωνιωτών* (1987), Χανιά 1989, σ. 81.

43. [Σημείωση 2003: Ο Konstantinos Smyrlis, *Une puissance économique: Les grands monastères à Byzance de la fin du Xe au milieu du XIVe siècle*, Παρίσι 2002, σ. 279-280, επιχειρεί μια ταύτιση ορισμένων από αυτά τα σημεία, όπως το «Ανατολικό Σπηλιάρι» με τα Σπηλιάρια Πλατυβόλας, τη «Φυμαία» και την «Αχλαπιδέα» με τη

περισσότερο προσδιορισμένο όνομα (όπως λόγου χάριν Κλεπτωπέραμα, σπήλαιο Τρυπητής, σπήλαιο Περιστερέ, Μέσα Λίμνη, Τέμπλα κ.τ.λ.).

Από διοικητικής πλευράς, όλη η περιφέρεια στην οποία αναφερόμαστε υπαγόταν κατά μεν την πρώιμη Βενετοκρατία στην τούρμα Ψυχρού του τμήματος Αγίου Παύλου, κατά δε την ύστερη Βενετοκρατία στην καστελλανία Αποκορώνου του τμήματος Χανίων. Επί Οθωμανών υπαγόταν στον καζά Αποκορώνου του σαντζακίου Χανίων. Από το 1868 και εξής, ο Αποκόρωνας υπήχθη στο σαντζάκι Σφακίων, υπαγωγή που διατηρήθηκε κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, αλλά και μετά την ένωση με την Ελλάδα έως το 1914, οπότε καταργήθηκε ο νομός Σφακίων και η επαρχία Αποκορώνου υπήχθη και πάλι στο νομό Χανίων.

Με τη συγκρότηση των δήμων στην ύστερη Τουρκοκρατία (1879), το έδαφος του μετοχίου υπήχθη κυρίως στο δήμο Αρμένων και εν μέρει στο δήμο Φρε (ο οικισμός Ραμνή). Μετά την κατάργηση των δήμων, στην υπό μελέτη περιοχή σχηματίστηκαν τρεις κοινότητες (1925): στην κοινότητα Στύλου περιλήφθησαν ο Στύλος, το Πρόβαρμα, ο Σαμωνάς, το Φαράγγι (από το 1961) και οι Μαχαιοί (αυτοτελής κοινότητα Μαχαιρών από το 1948)· στην κοινότητα Ραμνής, η Ραμνή, τα Αμπέλια, τα Κυριακοσέλια και οι Καρές (αυτοτελής κοινότητα Καρών από το 1949)· τέλος, το Παλαιόκαστρο μαζί με τα Μεγάλα Χωράφια υπήχθησαν στην παραθαλάσσια κοινότητα Καλαμίου.⁴⁴

Θυμιά και τις Αχλάδες των Παππαδιανών, τοποθετώντας όμως έτσι το μεγαλύτερο μέρος του μετοχίου στην επαρχία Κυδωνίας, πολύ δυτικότερα από όσο θα το περίμενε κανείς].

44. [Σημείωση 2003: Με την συγκρότηση των νέων δήμων (1997), η περιοχή μοιράστηκε μεταξύ των δήμων Αρμένων και Σούδας].

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ

ΕΤΟΣ	ΣΤΥΛΟΣ	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ	ΜΕΓΑΛΑ ΧΩΡΑΦΙΑ	ΡΑΜΝΗ	ΣΑΜΩΝΑΣ
1583	357				
1818	*50				
1834	**6			**28	**7
1881	**29	**6	**33	**54	**21
1881	113	29	143	270	88
1900	194	77	170	297	117
1920	207		234	384	136
1928	193	105	234	326	151
1940	315		127	350	160
1951	347		103	272	99
1961	361	80	35	259	78
1971	322	72	26	225	61
1981	323	57	37	167	74
1991	296		184	156	54

Παρατηρήσεις: (1) *=σπίτια, **=οικογένειες.

(2) Η παλαιότερη μνεία του Στύλου είναι το 1267, ενώ ως οικισμός απογράφεται για πρώτη φορά το 1583. Τα Μεγάλα Χωράφια, η Ραμνή και ο Σαμωνάς σημειώνονται ως τοπωνύμια τουλάχιστον από το 1506, και το Παλαιόκαστρο από το 1596, αλλά δεν απογράφονται ως αυτοτελείς οικισμοί πριν από τον 19ο αιώνα. Το Παλαιόκαστρο από το έτος 1961 απογράφεται ως Μετόχι (Καλαμίου Αποκορώνου). Από το έτος 1991, τα Μεγάλα Χωράφια και το Μετόχι ενοποιούνται και μετονομάζονται σε Άπτερα.

Πηγή: Ερευνητικό Πρόγραμμα «Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδας, 15ος-20ός αι.» Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(1321, 1506)

ΒΔ	Β	ΒΑ
θάλασσα	γυρίζει θάλασσα-θάλασσα προς την ανατολήν	στόμα Κιλιάρη ποταμού
Κολώνα όπου είναι εις την στράταν την βασιλικήν		αναβένει τον ποταμόν προς τον νότον
[columnam quod est in via imperial]		διχαλοπέραμα-πλάτανος με σταυρό και μεγάλη σφάκα (: πικροδάφνη)
κατεβαίνει		ευγένει από τον ποταμόν
Πετροκεφαλάκη της Μαλάξας, όπου είναι υψηλότερον		λιθάδι
λιθόσουρος όπου έχει αγρουλίδιν		λιθόσουρος
λιθόσουρος εις το πλάγι των Χωραφιών		βουνόπουλο μικρό, στράτα όπου υπαγένουσιν εις το Καστέλι-λιθόσουρος μέσον του λαγκαδιού ριάκη ριάκη
ανεβαίνει		Μεγάλη Λυγέα-λιθόσουρος
[Petrochefalachi delo faranguli de Capnica, de supra Grottam de Capnica]		λαγγάδι ριάκη ριάκη
ανεβαίνει		άκρα ριακαίου-λιθόσουρος
Αχλαπιδέα η Πλεκτή [Plectum]-σταυρός		μέσον του λαγκαδιού
Αχλαπιδέα η Κρεμαστή [Inforcatum]-σταυρός		Δρις-λιθόσουρος
Κάμπος των Αχλαπιδέων [Campus de Piracijs salvaticis]		μέσον του λαγκαδιού
Γυστήρνα [Cisterna]		ανατολικό Σπυλιάρη
Χωραφάκια		ανεβαίνει
ομπρός το φαράγγει		[Σκλαβοχώρια]
σπίτι του Δρουγγράτου [Drogarato]		Κλεπτωπέραμα
κατεβαίνει		φαράγγει
Σκάλα των Κάμπων		Καμινάκια
κατεβαίνει		(Κα)βαλαρέα Πέτρα [Chavalarea Petra]
Χιρομύλι		Βαδεία Σέλι
γυρίζει προς τον βορρέαν	Μυ(τα)τοκάθισμα [mittatochathisma]-	γυρίζει προς την δύσιν
	σύνορον της Φυμαίας [Fimia]-	
	σύνορον των παιδων του κυρίου Ιωάννου Ναθαγιάρου [Joannis Navagiarij]	
ΝΔ	Ν	ΝΑ

Παρατηρήσεις: (1) Ο όρος «λιθόσουρος» (: σωρός λίθων) απαντά συχνότερα στο κείμενο ως «λίσόθουρος» και στο λατινικό «lisothorum».

(2) Εντός [] οι αναφορές από τη λατινική εκδοχή του εγγράφου (1321), το οποίο είναι πληρέστερο.

Πηγή: Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», *Σύμμεικτα ΚΒΕ/ΕΙΕ*

2/1970, σ. 361-363.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΤΟΧΙ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(1506)

ΜΟΙΡΕΣ	ΜΟΥΖΟΥΡΙΑ
ο τόπος όλος της Λυγόμενας	250
των Ποδομουρίων	140
της Αγίας Μαρίνας	180
χωράφια στης Γρέας το Λιμνονάριν	18
Λιμνονάριν, Πλατάνη και Μαμουνόπετρα	37
των Μέσα Χωραφίων και της Κουζανίβας	190
εις τον Αχλαδόλακον	5
δια τον Αμίδαλον	7
των Μεγάλων Χωραφίων	128
δια τον Πιρνέαν	4
του Αζωρέα	80
της Κεφάλας	190
τα Μάχια	52
Κουρίν και Μουρίν (μοίρες και τόπος της Ραμνής)	70
πράγματα της Ραμνής	24
Μέσα Μιτάτον μετά και τους Βράσκους	120
Σελίν	165
του Κάμπου μετά του Πλατανίου	187
τα Αλίσματα μετά της Αγίας Ειρήνης	122
της Χαλέπας Μεγάλου Νικολάου	100
Σπίλεον της Τρυπητής	35
φαράγγι	
Σπίλεον του Περιστερέ	
σύνορα των Κάμπων	
Πρηνάρι	
Αρόλιδος ο Κρεμαστός	120
σύνορα Σαμονά	
λαγγάδι	
Σπίλεον της Τρυπητής	
μοίρες του Σαμονά	
πράγματα του Σαμονά	10
του Ξεροκάμπου	50
δια τον Μαύρον Δέτην	5
της Μαλάξας	60
τα Λακούδια	12
τα Κέντρι	40
του Κούμου	25

<i>μοίρες της Χαλέπας:</i>	
του Πριναρίου	25
η Αμιγδαλόκουρτα	25
η τζόντα της Αμηγδαλόκουρτας	15
η Κυνοκεφάλα	35
η Μητσηκεφάλα	20
η μοίρα του ποτέ Γερόνυμου	
ο Χοιρόμυλος	15
ο Ρουπακόλακος	15
η Μέσα Λίμνη	25
του Κυμηνά	50
η Τζακίστρα	25
τα Λίδια	15
η Ροδώσα	17
του Μονοκυπαρίσου	18
του Αμιγδάλου	15
η Τέμπλα	15
της Παπαδιάς τα Κεφάλια	20
η Λουματαρέλα	25
τα Χωραφάκια συμπλίων του Αγιασματίου	12
η Νεφελόπορη	15
των Δραμονομουρίων	15
του Καναβά	60
της Κοζέας	12
τα Κονταροάμνια	6
η Βρουλίδα	20
τα Κάτω Πηγάδια της Συκέας	12
Βαριπερήν	9
Μαδαρώ	20
τα Λίδια με του Κουζουλοϊωάννου	25

Πηγή: Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», σ. 363-365.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΟΙΚΟΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(13ος-19ος αι.)

ΟΝΟΜΑ	ΕΤΟΣ
Παύλος	1295
Γεδεών μοναχός	<1506
Ματθαίος εκ Κρήτης μοναχός & Μάξιμος εκ Χίου μοναχός	1506
Χριστόφορος ιερομόναχος & Ιερόθεος ιεροδιάκονος	1629
Ιερεμίας Καλαφάτης ιερομόναχος	1634
Γερμανός Μαθάς ιερομόναχος	1635
Ιερεμίας Καλαφάτης ιερομόναχος	1636
Συλδέστρος ιερομόναχος	1642
Νεόφυτος Πετρωντής Καλύμνιος ιερομόναχος & Ιωσήφ Καστελοριζώτης γέρων	1718
Σάββας Ιερομόναχος (δισ)	1722
Ιγνάτιος ιερομόναχος & Νεόφυτος ιερομόναχος (δισ)	1728
Νεόφυτος Πετρωντής ιερομόναχος (τρεις)	
Ιερεμίας Πάτμιος ιερομόναχος (δισ)	1742, 1743
Αθανάσιος Κλάπας ιερομόναχος	
Ιερεμίας ιερομόναχος	
Συμεών ιερομόναχος	
Νεόφυτος μοναχός (δισ)	
Θωμάς	
Νεόφυτος Εφέσιος μοναχός (δισ)	
Νικηφόρος Καλλέργης μοναχός	1805
Νικηφόρος Καλλέργης μοναχός	1810
Ιερεμίας ο Κρης ιερομόναχος (δισ)	1812, 1818

Παρατήρηση: Η Χρύσα Μαλτέζου («Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», *Σύμμεικτα ΚΒΕ/ΕΙΕ* 2/1970, σ. 375), σημειώνει ως «προηγούμενο Στύλου» το 1506 τον Θεόδουλο, δείο του μοναχού Μάξιμου εκ Χίου. Η εντύπωσή μου είναι ότι ο Θεόδουλος πρέπει να ήταν προηγούμενος της Μονής Πάτμου και όχι του Στύλου, κυρίως διότι ο τίτλος «ηγούμενος», άρα και «προηγούμενος», ουδέποτε μαρτυρείται αποδιδόμενος στον υπεύθυνο του μετοχίου Στύλου, για τον οποίο χρησιμοποιείται κυρίως ο όρος «οικονόμος», και δευτερευόντως ορισμένοι άλλοι (όπως «καθολικός εντριτάριος»).

Πηγές: Αρχείον Ιεράς Μονής Πάτμου, όπως φυλάσσεται στο Αρχείο Μικροταϊνιών Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Πάτμος 1961, αρ. f. 1, Πάτμος 1963, αρ. f. 105· Fr. Miklosich & Ios. Muller, *Acta et Diplomata Graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 6ος, Βιέννη 1890, σ. 238-239· Μαρία Κ. Χαϊρέτη, «Η απογραφή των ναών και των μονών της περιοχής Χανίων του έτους 1637», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 36/1968, σ. 354· Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», *Σύμμεικτα ΚΒΕ/ΕΙΕ* 2/1970, σ. 362-369· Εμμ. Ν. Φραγκίσκος & διάκ. Χρυσόστομος Φλωρεντής, *Πατμιακή Βιβλιοθήκη-Κατάλογος των εντύπων (15ος-19ος αι.)*, τ. 1ος (1479-1800), Αθήνα 1993, σ. 105-106, 115-116, 396.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΠΑΡΟΙΚΟΙ (VILLANI) ΚΑΙ ΠΑΚΤΩΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(1321, 1506)

Α. Πάροικοι του μετοχίου, του έτους 1321

I. Nicolas Cano	VIII.2. Nicola Sambathij
II. Nicola Chirfivoti	αδελφός του VIII.1
III. Anastassius Moraijti	IX. Georgius Stratigopulo
IV. Vassili Mullida	X.1. Costa Theoctistos
V. papa Nichitopulo (+)	X.2. Varda Theoctistos αδελφός του
VI. Theodorus Nichitopulo	XI. Georgius Yugdano
VII.1 Johannes Omadilos	XII. Ιωάννης Ναθαγιάρος (+)
VII.2 Vassili Omadilos	ιδιοκτήτης γειτονικού κτήματος
υιός του VII.1	XIII. Joannes Xervo
VIII.1. Theodorus Sambathij	XIV. Georgius Zangari

Β. Πακτωτές και συγγενείς τους, του έτους 1506

1.1. Μανόλης Αρμένης υιός του 1.3	14.1. Θεόδωρος Κούμανος
1.2. Μάρκος Αρμένης (+)	15.1. Ιωάννης Κυνηγός (+)
1.3. Νικόλαος Αρμένης (+)	15.2. Γεώργιος Κυνηγός υιός του 15.1
1.4. Σταμάτις Αρμένης υιός του 1.2	15.3. Γεώργιος Κυνηγός υιός του 15.4
2.1. Θωμάς Βλατοπούδης (+)	15.4. Νικόλαος Κυνηγός (+)
3.1. Γαθαλάς ο Τούρκος (+)	15.5. Σταμάτις Κυνηγός
4.1. Ανδρέας Γουδουμάρης	16.1. Νικολέτος Λαγονάρης υιός του 16.1
5.1. Μιχαήλ Δημηνίτης (+)	16.2. Λέων Λαγονάρης (+)
5.2. Μανουήλ Δημηνίτης υιός του 5.1	17.1. Λεντάκις ο Γέρων
6.1. Κωνσταντίνα Δρακοντίνα συμβία του 6.2	18.1. Μανασσής καλόγερος αδελφός της 6.1
6.2. Δημήτριος Δρακοντόπουλος (+)	18.2. Γεώργιος Μανασσής (+) πενθερός του 34.18
7.1. Βιτόρης Ζουλομίτης	18.3. Θολογίτης Μανασσής υιός του 18.4
7.2. Ιωάννης Ζουλομίτης (+)	18.4. Μανουήλ Μανασσής (+)
7.3. Μιχάλης Ζουλομίτης παπάς, υιός του 7.2	18.5. Μαρία Μανασσού πενθερά του 15.3
7.4. Μανόλης Ζουλομίτης υιός του 7.2	19.1. Ανίτσα Μαντούδη κόρη του 19.3
7.5. Μάρκος Ζουλομίτης υιός του 7.2	19.2. Γεώργιος Μαντούδης υιός του 19.3
7.6. Νικολέτα Ζουλομίτενα, συμβία του 7.2	19.3. Ιωάννης Μαντούδης (+)
7.7. Νικολέτος Ζουλομίτης υιός του 7.2	20.1. Μανόλης Νικητόπουλος (+)
8.1. Μαργέλος Καστελάνος	21.1. Κώστας Νταλαπέρας (+)
9.1. Γιανάς Κατούδης υιός του 9.2	21.2. Νικόλαος Νταλαπέρας υιός του 21.1
9.2. Γεώργιος Κατούδης	22.1. Άννα Νταμιλού συμβία του 22.2
10.1. Κεραντινός καλόγερος	22.2. Κώστας Νταμίλος (+)
11.1. Γεώργιος Κλαρίτης	23.1. Ελένη Ντιέδεντα συμβία του 23.3
12.1. Μανόλης Κλαψηνός υιός του 12.2	23.2. Μπερνάρδος Ντιέδος υιός του 23.3
12.2. Πέτρος Κλαψηνός	23.3. Πέρω Ντιέδος κυρ (+)
13.1. Ιωάννης Κόντης (+) πενθερός του 34.4	24.1. Γεώργιος Πάγκαλος
	25.1. Δημήτρης Παγίδης

Β. Πακτωτές και συγγενείς τους, του έτους 1506 (συνέχεια)

26.1. Μιχαήλ Σαραντινός υιός του 26.2	34.3. Γεώργιος Τρουλινός υιός του 34.17
26.2. Χωνιάτης Σαραντινός (+)	34.4. Γεώργιος Τρουλινός Κουστουλής υιός του 34.13
27.1. Γεώργιος Σκλαβογιάννης υιός του 27.2	34.5. Ιωάννης Τρουλινός Μπερέτος υιός του 34.13
27.2. Μάρκος Σκλαβογιάννης (+)	34.6. Κώστας Τρουλινός (+)
28.1. Θεοφάνης Σκλάβος υιός του 28.2	34.7. Κώστας Τρουλινός υιός του 34.17
28.2. Ιωάννης Σκλάβος (+)	34.8. Κώνστας Τρουλινός Φερμάνος
28.3. Νικόλαος Σκλάβος υιός του 28.2	34.9. Λεντάκης Τρουλινός (+)
29.1. Γεώργιος Σκορδίλης υιός του 29.3	34.10. Μανόλης Τρουλινός
29.2. Ιωάννης Σκορδίλης	34.11. Μανόλης Τρουλινός υιός του 34.9
29.3. Μιχαήλ Σκορδίλης παπάς (+)	34.12. Μιχάλης Τρουλινός παπάς
30.1. Κώνστας Τζάκος (+)	34.13. Νικόλαος Τρουλινός (+)
30.2. Μιχάλης Τζάκος υιός του 30.2	34.14. Νικόλαος Τρουληνός
31.1. Γεώργιος Ασπρολούπης Τζεμπελής (+)	34.15. Νικολέτος Τρουλίνος αρχοντόπουλος
31.2. Μιχάλης Τζεμπελής υιός του 31.1	34.16. Σταμάτης Τρουληνός
32.1. Γεώργιος Τζηγκρέας υιός του 32.3	34.17. Χωνιάτης Τρουλινός (+)
32.2. Δημήτρης Τζηγκρέας ο κουράτορας	34.18. Χωνιάτης Τρουληνός υιός του 34.13
32.3. Παύλος Τζηγκρέας (+)	35.1. Γεώργιος Φεγγητάς (+)
33.1. Ιωάννης Τζούγγαρις παπάς	35.2. Ξένα Φεγγητά κόρη του 35.1
33.2. Μιχαήλ Τζούγγαρις παπάς κυρ	36.1. Σταμάτης Φυνοκάλης
34.1. Αντωνίνα Τρουλινή συμβία του 34.6	
34.2. Γεώργιος Τρουλινός υιός του 34.6	

Παρατήρηση: (+) = «ποτέ», συνεπώς αποβιώσαντες προ της στιγμής της καταγραφής.

Πηγή: Χρύσα Α. Μαλτέζου, «Τα λατινικά έγγραφα του Πατμιακού Αρχείου», σ. 363-365.

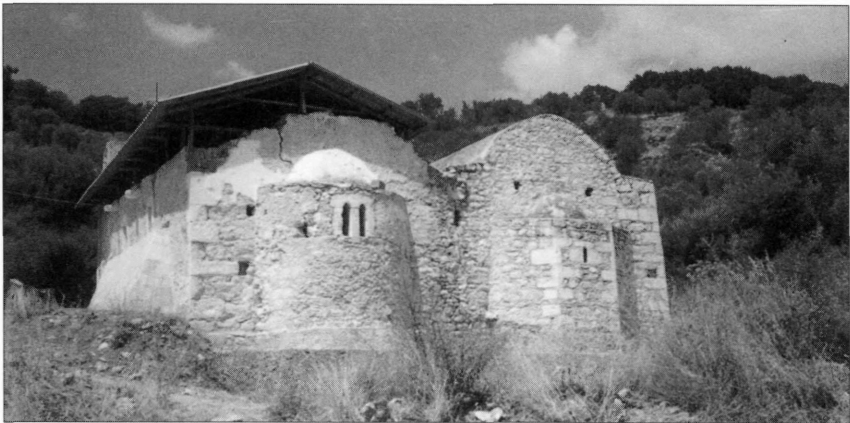
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΤΟΥ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΤΜΟΥ ΣΤΟΝ ΑΠΟΚΟΡΩΝΑ

Μνημειακά κατάλοιπα του μετοχίου της Πάτμου εντοπίζονται κυρίως στον οικισμό του Στύλου και στο λόφο του Παλαιόκαστρου (εντός του αρχαιολογικού χώρου των Απτέρων).⁴⁵

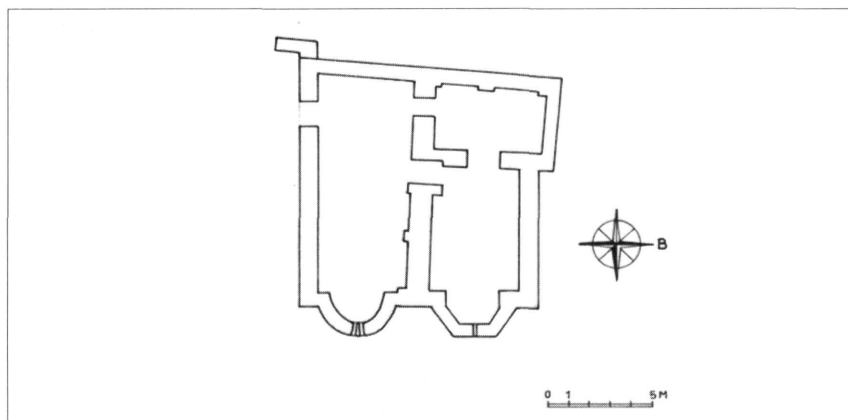
5.α. Διμάρτυρος ναός Αγίων Ιωάννου και Νικολάου Στύλου

Βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του οικισμού του Στύλου, σε υψόμετρο 190 μέτρων. Οι αρχαιολόγοι διακρίνουν τρεις φάσεις στην κατασκευή του. Αρχικά φαίνεται ότι κτίστηκε ο νάρθηκας του βορειότερου ναού, που πράγματι δείχνει ότι αποτέλεσε ένα αυτοτελές οικοδόμημα, ενώ ο κυρίως ναός κτίστηκε ως κατοπινή επέκτασή του και εμφανίζει την, σπάνια για την Κρήτη, τρίπλευρη συμπαγή αψίδα στην διαμόρφωση του ιερού (βλ. κάτοψη και εικόνες). Οι τοιχογραφίες του χρονολογούνται περί το 1271-1280: αδέξια καμωμένες φιγούρες, με αγροίκες φυσιογνωμίες σχεδιασμένες με αδρές γραμμές και αποδιδόμενες άκρως επίπεδα, σε αφελείς συνθέσεις. Ο δεύτερος ναός φαίνεται να προστέθηκε αργότερα στη μεσημβρινή πλευρά του πρώτου και οι τοιχογραφίες του, που χρονολογούνται από τον 15ο αιώνα, παρουσιάζουν υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα, με ευλύγιστες φιγούρες σχεδιασμένες με φίνες γραμμές, βάσει κλασικών προτύπων.

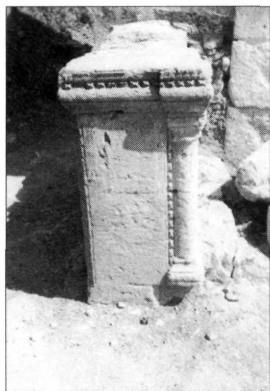

Ο διμάρτυρος ναός των Αγίων Ιωάννου και Νικολάου, ιδωμένος από τα Α.-ΝΑ.

45. Οι φωτογραφίες έχουν ληφθεί από το συγγραφέα το 1990. Ευχαριστώ θερμά την αρχιτέκτονα Ιωάννα Τραχανά που σχεδίασε τις κατόψεις του ναού των αγίων Ιωάννου και Νικολάου στο Στύλο και του μετοχίου στο Παλαιόκαστρο, βάσει μετρήσεων και αποτυπώσεων που πραγματοποίησε ο συγγραφέας το 1990.

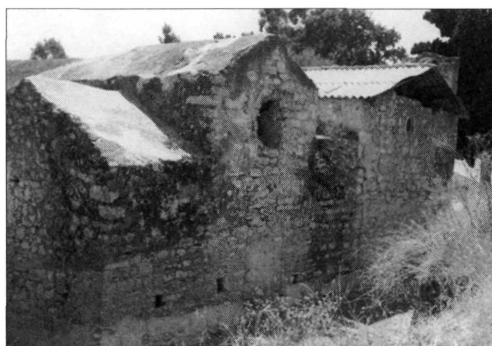
Κάτοψη του ναού των Αγίων Ιωάννου και Νικολάου στο Στύλο Αποκορώνου
(σχέδιο Ιωάννα Τραχανά).

Λεπτομέρεια της ΝΔ γωνίας.

Η βορεινή όψη του αρχαιότερου ναού.

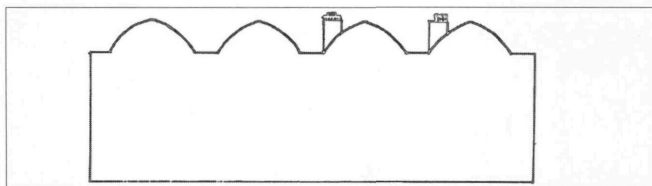

Ο διμάρτυρος ναός, ιδωμένος από τα Β.-ΒΔ.

5.β. Αποθήκες Στύλου

Το συγκρότημα των σιταποθηκών βρίσκεται επίσης στο βορειοδυτικό άκρο του οικισμού του Στύλου, σε μικρή απόσταση από τη διμάρτυρη εκκλησία των Αγίων Ιωάννου και Νικολάου. Συνίσταται από τέσσερα διαδοχικώς διατεταγμένα καμαροσκεπή μακρόστενα κτίσματα, από τα οποία τα τρία είναι ισομήκη ενώ το τέταρτο και νοτιότερο εκτείνεται περαιτέρω προς τα δυτικά. Οι δυτικές όψεις των τριών πρώτων και ο βόρειος τοίχος του τετάρτου σχηματίζουν αυλή περικλειόμενη από τον βορρά με τοίχο, στο μέσον του οποίου ανοίγεται τοξωτή πύλη που αποτελεί και την κυρία είσοδο του συγκροτήματος, προσανατολισμένη προς την κατεύθυνση της προαναφερθείσας εκκλησίας (βλ. σκαρίφημα και εικόνα).

Τα κτίσματα χρησιμοποιούνται ήδη ως κατοικίες, έχοντας υποστεί τα μιν τρία βορειότερα μικρού βαθμού εξωτερικές και άγνωστου βαθμού εσωτερικές αλλοιώσεις, το δε τέταρτο εκτεταμένη εξωτερική παραμόρφωση, με την οικοδόμηση κατά μήκος της ανατολικής και νότιας όψης των σύγχρονων συμπληρωματικών χώρων.

Οι αποθήκες του μετοχίου της Μονής Πάτμου στο Στύλο Αποκορώνου. Σκαρίφημα τομής N-B.

Το συγκρότημα των αποθηκών ιδωμένο από τα Β.-ΒΔ, με την πύλη σε πρώτο πλάνο.

5.γ. Συγκρότημα μετοχίου Παλαιόκαστρου

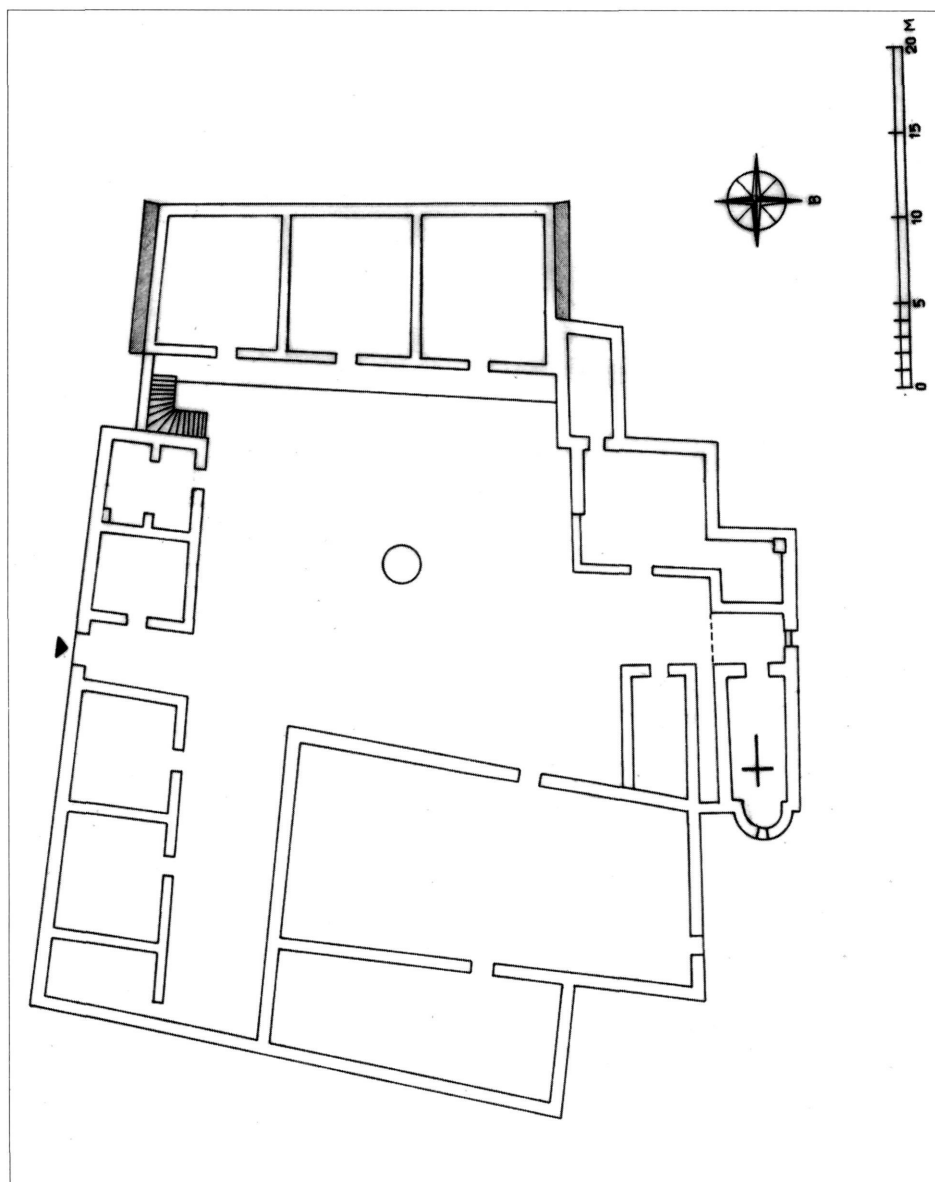
Οι κτιριακές εγκαταστάσεις του μετοχίου βρίσκονται στο λόφο του Παλαιόκαστρου, που υψώνεται 190 μέτρα πάνω από τη νότια ακτή του κόλπου της Σούδας. Καταλαμβάνουν έκταση δύο στρεμμάτων περίπου, στο μέσον των αρχαίων ερειπίων των Απτέρων, σε μικρή απόσταση από τις ρωμαϊκές δεξαμενές.

Ο περιβόλος του συγκροτήματος παρουσιάζει τη μορφή τετραπλεύρου, του οποίου η βόρεια πλευρά αναπτύσσεται πολυγωνικά (βλ. κάτωψη). Ο απ' ανατολών προς δυσμάς άξονας έχει μήκος περίπου 50 μέτρων, ο δε από βορρά προς νότο περίπου 40 μέτρων. Η κυρία πύλη βρίσκεται στο μέσον της μακράς νότιας πλευράς, ενώ υπάρχει και δευτερεύουσα είσοδος στη βόρεια πλευρά. Όλα σχεδόν τα κτίσματα του συγκροτήματος είναι διατεταγμένα κατά μήκος της εσωτερικής περιμέτρου του περιβόλου, δημιουργώντας στο μέσον μια λιθόστρωτη αυλή, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται το στόμιο υπόγειας δεξαμενής.

Η δυτική πλευρά του συγκροτήματος καταλήγει σε διώροφο κτίσμα, με τρεις κατώγειες και τρεις καμαροσκεπείς ανώγειες αίθουσες, το οποίο έχει εξωτερικά ενισχυθεί με κεκλιμένες αντηρίδες κατά μήκος της βόρειας και της νότιας πλευράς του (βλ. εικόνα). Το ανώγειο επικοινωνεί με την αυλή χάρις σε μία εξωτερική κλίμακα στο νότιο άκρο. Το οικοδόμημα αυτό, το οποίο δεσπόζει του όλου μνημείου, καθώς ο όγκος, οι καμάρες και οι αντηρίδες του προσδίδουν επιβλητική φρουριακή όψη, χρονολογείται περί τον 17ο αιώνα, εμφανώς παλαιότερο από τα κτίσματα που το περιβάλλουν.

Στη νότια πλευρά διατάσσονται πέντε αίθουσες, δύο δυτικά και τρεις ανατολικά της κυρίας πύλης· στο εσωτερικό των δύο διασώζονται κτιστές εστίες σε πολύ καλή κατάσταση.

Στην ανατολική πλευρά εκτείνονται δύο ακόμη αίθουσες, μεγαλύτερες των προηγούμενων. Ο βορεινός τοίχος της μιας από αυτές φέρει θύρα, η οποία αποτελεί την προαναφερθείσα δευτερεύουσα είσοδο του συγκροτήματος. Στη βόρεια πλευρά βρίσκεται ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Πρόκειται για έναν απέριτο μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό, χρονολογούμενο επίσης περί τον 17ο αιώνα, επί του μέσου της προσόψεως του οποίου υψώνεται κωδωνοστάσιο. Στη συνέχεια της εκκλησίας και έως τις αντηρίδες του διώροφου οικοδομήματος παρεμβάλλονται ορισμένα άλλα ερείπια μικρότερης έκτασης, μεταξύ των οποίων και ο φούρνος του συγκροτήματος, διατηρούμενος σε αρκετά καλή κατάσταση. Οι καμάρες των ανωγείων του διωρόφου οικοδομήματος έχουν καταρρεύσει, όπως και οι στέγες των ανατολικών αιθουσών. Στις νότιες αίθουσες έχουν πραγματοποιηθεί εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες. Σε καλή κατάσταση βρίσκεται και ο ναός του Αγίου Ιωάννου.

Κάτοψη του κτιριακού συγκροτήματος του μετοχίου της Μονής Πάτμου στο λόφο του Παλαιόκαστρου, εντός του αρχαιολογικού χώρου των Απτέρων (σχέδιο Ιωάννα Τραχανά).

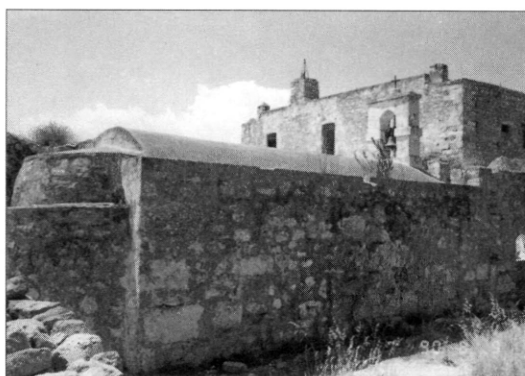
Η ΝΑ άποψη του διώροφου κτιρίου με τις αντηρίδες.

Γενική άποψη του συγκροτήματος από τα ΝΑ.

Ανατολική όψη του διώροφου κτιρίου, ιδωμένο από την εσωτερική αυλή του συγκροτήματος.
Σε πρώτο πλάνο το πηγάδι.

ΒΑ άποψη του συγκροτήματος με την εκκλησία
του Αγ. Ιωάννου σε πρώτο πλάνο.

Οι νότιες αντηρίδες ιδωμένες από τα ΝΑ.